

SVEZAK 11

Seksualna i reproduktivna prava

Esej: Christa Wichterich

Seksualna i reproduktivna prava

HEINRICH BÖLL STIFTUNG
RUKOPISI INSTITUTA
GUNDA WERNER
SVEZAK 11

Seksualna i reproduktivna prava

Esej: Christa Wichterich

*Naziv originala: Sexuelle und reproduktive Rechte. Ein Essay von Christa
Wichterich, Hrsg. von der Heinrich-Böll-Stiftung, Band 11*

Autorica

Dr. Christa Wichterich je sociologinja, trenutno docentica u Centru za rodne studije u Bazelu. Prije toga je bila gostujuća profesorica za rodne politike na Univerzitetu u Kasselu. Također radi i kao slobodna publicistkinja, autorica i savjetnica u oblasti razvojne saradnje. Mnogo godina je živjela i radila kao univerzitetska docentica u Indiji i Iranu, te kao dopisnica iz Afrike, u Keniji. Njeno težište rada su globalizacija i rod, međunarodna politika u vezi s pitanjem prava žena i ženskih pokreta, te feministička ekologija. U svom radu fokusirala se na regije Južne i Jugoistočne Azije, te Istočne i Južne Afrike. Angažirana je u stručnom savjetu ATTAC Njemačka, kao i u evropskoj mreži Women in Development (WIDE+).

Ova publikacija objavljena je u skladu s uvjetima Creative Commons licence <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/de>. Elektronsko izdanje može se preuzeti s Interneta. Dozvoljeno je elektronsku verziju ove knjige preuzeti s Interneta. Ovo djelo smije se umnožavati, distribuirati i staviti na raspolaganje javnosti. Moraju se uvažiti sljedeći uvjeti: Napomena o nazivu: obavezno je naznačiti ime autora/vlasnika autorskih prava na način na koji autor/ica ili vlasnik/ca prava to odredi (iako se ni na koji način ne smije steći utisak da vi za to dobivate naknadu ili da se nadoknada za korištenje teksta ostvaruje preko vas). Komercijalno korištenje nije dozvoljeno: ovo djelo ne smije se koristiti u komercijalne svrhe. Nije dozvoljena dorada: ovo djelo ne smije se doradivati ili na bilo koji drugi način promijeniti.

Izdavač:

Heinrich Böll Stiftung

HEINRICH BÖLL STIFTUNG
BOSNA I HERCEGOVINA

S njemačkog prevela:

Mirela Grünther-Dečević

Lektura:

Ferida Duraković

DTP:

Triptih

Fotografija na naslovnoj strani:

SANSA Images

Štampa:

Amos Graf

Tiraž:

300

Ovu publikaciju u originalnom izdanju na njemačkom jeziku možete naći na web stranici <http://www.gwi-boell.de/de/2015/09/18/sexuelle-und-reproduktive-rechte>, kraću verziju na engleskom jeziku na web stranici <http://www.gwi-boell.de/en/2015/07/23/sexual-and-reproductive-rights>

SADRŽAJ

Popis skraćenica	6
Predgovor	7
1. Uvod	10
1.1. Kratka hronologija	11
1.2. Kratak osvrt na 20 godina implementacije	13
2. Društvene norme, vrijednosti i prava	18
2.1. Ljudska prava između univerzalnosti i kulturološkog relativizma	19
2.2. Seksualna i reproduktivna prava između oslobađanja i autoritarizma	20
2.3. Želja, samoodređenje i rad	22
2.4. Univerzalno ali ne uniformno; kontekstualizirano ali kritičko prema moći	26
3. Biopolitika i biomoć	28
3.1. Biopolitika i populacijska kontrola	29
3.2. Biopolitika, pronatalističke i heteronormativne mjere	32
4. Reproductive tehnologije i bioekonomija	35
4.1. Biomedicina, reproduktivne tehnologije i nauka o životu	36
4.2. Transnacionalna reproduktivna tržišta i industrije plodnosti	38
5. Kako dalje?	41

POPIS SKRAĆENICA

AIfA	Aktion Lenesrecht für Alle – Akcija Pravo na život za sve
AfD	Alternative für Deutschland – Alternativa za Njemačku
BDP	Bruto domaći proizvod
BVL	Bundesverband Lebensrecht – Savezno udruženje Pravo na život
EWL	Europäische Frauenlobby – Evropski lobi za prava žena
IVF	In-vitro-fertilisation – Oplodnja in vitro
LGBTI	Lezbijke, homoseksualci, biseksualci, transrodne i interseksualne osobe
MDG	Millenium Development Goals – Milenijski razvojni ciljevi
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development – Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
PEGIDA	Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes – Patriotski Evropljani protiv islamizacije Zapada
SDG	Sustainable Development Goal – Održivi razvojni ciljevi
SRP	Seksualna i reproduktivna prava
UN	Ujedinjene nacije

PREDGOVOR

Moje tijelo pripada meni! Ova izjava može se naći kao glavni zahtjev u različitim oblicima feminističke borbe. To zvuči samouvjereno, ali istovremeno artikulira i odbranu. Upravljanje vlastitim tijelom historijsko je iskustvo žena i manifestira se na različite načine – u političkom, vjerskom, kolonijalističkom, rasističkom, muškom obliku. Žensko tijelo redovno je bilo glavna meta konzervativnih i fundamentalističkih ideologija i praksi. Društvene i kulturološke norme, zakonska regulativa, a ponajviše reproduktivne tehnologije i medicinska ponuda označili su individualno pravo na samoodređenje.

U martu 2015. godine, jedan dan nakon obilježavanja Međunarodnog dana žena, Evropski parlament usvojio je izvještaj koji, između ostalog, zahtijeva pravo na abortus. Protiv toga su se digli kršćanski lobisti, kao i mediji. Moje tijelo pripada meni? U posljednjoj godini mnoge su naslovnice pričale drugu priču: "U Njemačkoj je vlada usvojila odluku da se seksualne radnice moraju podvrgnuti obaveznom i redovnom zdravstvenom pregledu", "Tajland zabranjuje posao sa surogat majkama", "Sve više napada na homoseksualce i lezbijke u Kirgiziji", "Teksas je primorao većinu klinika gdje se vrši abortus da zatvore svoja vrata", "Političari u Keniji traže kamenovanje homoseksualaca", "Svaki septembar u godini protivnici abortusa organiziraju 'Šetnju za život' kroz Berlin".

Sa sličnim naslovnicama počinje i ovaj tekst Christe Wichterich.

Ova sociologinja i publicistkinja podsjeća nas na to kako se o seksualnim i reproduktivnim pravima, kao ljudskim pravima za koja se vodi borba, u ženskim pokretima diskutiralo i borilo posljednjih desetljeća. Na kraju su mnogi od tih zahtjeva ušli i u UN-ov kontekst.

Ko želi razumjeti kakva je situacija sa seksualnim i reproduktivnim pravima u društvu, mora se upoznati sa političkim, pravnim, institucionalnim i normativnim kontekstom određene države. Koji društveni akteri obilježavaju norme i zakone? U kojim politikama se raspolaže tijelom žene? U kojim društvenim i političkim kontekstima moći – što podrazumijeva i transnacionalni kontekst – djeluju tehnologije reprodukcije i medicinske "ponude"?

U tekstu su predstavljene tri glavne osovine koje na različite načine mogu utjecati na seksualna i reproduktivna prava: društvene norme, vrijednosti i prava; populacijska politika i demografska politika; kao i moć reproduktivne i biotehnologije – "bioekonomija". Kada se posmatraju ove tri osovine, moguće je uočiti interakciju i dinamiku različitih režima moći, te je tako lakše objasniti različite utjecaje na seksualna i reproduktivna prava. Uz ovako analitičan pristup vezana je nada da će – i pored svih razlika koje države imaju – biti moguć politički sporazum koji ne poznaje državne granice. Želja nam je da ovim tekstom oživimo

debatu o reproduktivnim pravima žena širom svijeta. Strategije i pristupi kojima bi se ova prava osnažila hitno su potrebni i zato što su izloženi napadima političkih, vjerskih i fundamentalističkih snaga.

Godina 2015. nudi poseban povod i mogućnost za raspravu i refleksiju o seksualnim i reproduktivnim pravima. Pekinška deklaracija i platforma za akciju napunit će dvadeset godina. Naime, na Četvrtoj svjetskoj konferenciji o pravima žena, održanoj 1995. godine u Pekingu, usvojena je Platforma za akciju, koja po prvi put ističe kako se paradigma da su prava žena ljudska prava može primijeniti i na druga područja. Povodom te godišnjice predstaviti ćemo Platformu za akciju, njen značaj jučer i danas, i to kroz razne priloge iz različitih regiona svijeta, na web stranici www.gunda-werner.institut.de.

"Reproduktivno zdravlje" i "reproduktivna prava" centralni su pojmovi u poglavlju "Žena i zdravlje" Platforme za akciju iz Pekinga. U fokusu stoje individualna prava na samoodređenje, na tjelesnu autonomiju i slobodu od diskriminacije. *Peking* je bio važan događaj za različite feminističke borbe, kao što su, na primjer, borba protiv populacijske politike ili za zdravlje žena. U isto vrijeme, sveobuhvatni pravni pojam relevantan je za svaki spol i za svaku buduću borbu za seksualno samoodređenje lezbijki, biseksualaca, homoseksualaca, transrodnih i interseksualnih osoba (LGBTI). Ta borba očigledna je i u ovom tekstu, iako ne ulazi u detalje; ona će se na drugom mjestu doći u fokus. Također, zbog specifičnog historijskog feminističkog fokusa, u ovom tekstu nema emancipacijske muško-političke perspektive.

Pored uspjeha, *Peking* je i ambivalentna referenca, jer od 1990-ih godina diskursi o samoodređenju funkcioniraju i kao nove forme vladanja. S jedne strane, ti diskursi povezuju individualne potrebe i prava sa biopolitičkim strategijama, a s druge strane, "osnaživanje" u razvojnim programima često može postati eufemizam za "savjetovanje i potrebu za savjetovanjem". Nakon konferencije u Pekingu feministkinje su kritizirale medikalizaciju ciljeva populacijske politike. Ovakva kritička refleksija o razvoju i ulozi ljudskih prava značajan je dio ovog teksta.

Međutim, ovim tekstom želimo ukazati i na to da *Peking*, pored navedene ambivalentnosti, ima i jedan bitan nedostatak: pravo na abortus nije prepoznato kao ljudsko pravo. Abortus se smije izvršiti samo tamo gdje je već legalan. Pravo na abortus je ljudsko pravo. Ova činjenica i danas je "nečuvena". Čak se i u Njemačkoj abortus spominje u kaznenom zakonu. Znači, kako bi se ostvarilo pravo na seksualno i reproduktivnu samoodređenje, još uvijek je neophodna borba. Iako su u posljednjih dvadeset godina vidljivi pomaci u smanjenju smrtnosti porodilja u nekim regijama, ili u vidu Zakona o zaštiti protiv nasilja u porodici, napredak nije linearan i nije osiguran. I danas, kao i prije dvadeset godina, seksualna i reproduktivna prava su kontroverzna i osporavaju se. U svakom trenutku sve postignuto se može dovesti u pitanje.

Ova brošura nudi alate, ali i nove ideje svima onima koji u svojim organizacijama ili zajedno s nama već rade na ovoj problematici, koji žele razviti ovo pitanje ili traže novi pristup kako bi mnogobrojne i kontroverzne diskurse vezane za ovu temu sortirali i dali im prostora. Nadamo se da će ova publikacija biti korisna lektira i radujemo se povratnoj informaciji.

Berlin, juni 2015. godine

Barbara Unmüßig
predsjednica

Susanne Diehr
referentica
Fondacije Heinrich Böll
Instituta za feminizam i
rodnu demokraciju
Gunda Werner

1. Uvod

- Velika preduzeća kao što su Apple i Facebook u Sjedinjenim Američkim Državama nude svojim zaposlenicima plaćanje takozvanog *social freezinga* – zamrzavanja neoplođenih jajašca. Na to se gleda kao na mjeru koja ide u prilog porodicama, ali i karijeri.
- Predsjednik Erdogan zahtijeva da svaka žena u Turskoj, zarad dobrobiti nacije, rodi minimum troje djece.
- U Parlamentu Evropske unije formiran je konzervativni blok, koji je 2013. godine spriječio usvajanje jedinstvene politike na razini EU, a koja se odnosi na seksualna i reproduktivna prava i zdravlje. I pored masovnih protesta kršćanskih medija i zaštitnika života, kao i konzervativnih lobista, u martu 2015. godine usvojena su dva izvještaja koja zagovaraju pristup kontracepciji svim građanima i građankama, te legalnom abortusu i edukaciji o seksualnom razvoju.
- U Indiji je najmanje 14 žena umrlo nakon laparoskopije u jednom kampu za sterilizaciju.
- U Ugandi je u pripremi novi Zakon protiv homoseksualnosti, nakon što je Ustavni sud poništio postojeći zakon koji je za to predviđao smrtnu kaznu.
- U El Salvadoru, gdje je abortus strogo zabranjen i stotine žena nakon pobačaja ili rađanja mrtve djece sjede u zatvorima, Parlament je po prvi put pomilovao jednu ženu nakon ustrajnih zahtjeva i pritisaka feminističkih organizacija. Ubrzo nakon toga jedna žena u američkoj državi Indiani je nakon pobačaja i pod optužbom za abortus osuđena na zatvorsku kaznu.
- Ruski Zakon protiv LGBT propagande predviđa da djeca budu zaštićena od informacija o LGBT osobama, tj. o netradicionalnim porodičnim oblicima. Surogat majčinstvo je u Rusiji legalno, ali ne i za istospolne parove.
- Nakon otmice 276 učenica, islamska grupa Boko Haram objavila je da će djevojčice konvertirati u islam, da će se udati i rađati djecu.

Ova lista naslovnica može se unedogled dopunjavati. Ona ukazuje na to da se za seksualna i reproduktivna prava (SRP) još uvijek na svim stranama vode velike bitke. Rodni poredak se i dan-danas u različitim društvima smatra jezgrom socio-kulturološkog i vjerskog sistema vrijednosti, a seksualni i reproduktivni režimi čine srž rodnog poretka. Oni označavaju brizantan presjek individualnih, kolektivnih, etičkih, političkih, naučnih i komercijalnih interesa, te različitih isprepletenih i kompleksnih režima moći.

Pregled o diskursima, dinamici i perspektivama koji slijedi pretpostavlja da su seksualna i reproduktivna prava, kao agenda normativnih principa, vrlo kontroverzan društveni teren. Ovaj tekst pokušava da rasplete isprepletene strukture moći koje određuju pogled na provedbu (za) i blokadu seksualnih i reproduktivnih prava (protiv). S tim u vezi moguće je identificirati tri bitne osovine moći i utjecaja na seksualna i reproduktivna prava, a koje mogu služiti kao referenca za diskusije u različitim regionima i zemljama:

- a) Društvene norme, vrijednosti i prava,
- b) Biopolitika i biomoć,
- c) Reproductivne tehnologije i bioekonomija.

U svaku od ove tri oblasti moći, odnosno vladajućih sistema, rod je kao kategorija društvenih nejednakosti duboko urezan, a u isto vrijeme isprepleten sa drugim kategorijama društvenih nejednakosti, posebno sa klasama/kastama, bojom kože/etnicitetom¹ i kolonijalizmom/imperijalizmom. Ovaj esej nudi informacije i analitičke pristupe iz međunarodne perspektive. On želi u tradiciji politizacije suočene s individualnim problemima otvoriti prostor za razjašnjenje određenih pozicija, te podstaknuti da se istraže mogućnosti za političke intervencije. Esaj ima namjeru podstaknuti kritičku i kontroverznu debatu i stoga više postavlja pitanja nego što nudi odgovore.

1.1. Kratka hronologija

Paradigma seksualnih i reproduktivnih prava kao ljudskih prava ima svoj korijen u međunarodnim raspravama o globalnim problemima nakon završetka bipolarnog svjetskog poretka. On se vezuje za UN-ovu Konferenciju o populaciji i razvoju, koja je održana 1994. godine u Kairu, gdje je ovo pitanje definirano i ugrađeno u zdravstvenu agendu. Tada je koncept seksualnog i reproduktivnog zdravlja proizašao iz otpora populacijsko-političkim nametnutim mjerama i kontroli rađanja na Jugu. Godinu kasnije koncept je potvrdila Svjetska konferencija u Peking.

Kodiranje paradigme seksualnih i reproduktivnih prava u UN-ovim dokumentima bio je odgovor na ženske pokrete u svim regijama svijeta; bila je to jedna vrsta odbrambene borbe protiv nasilja muškaraca nad ženskim tijelom i protiv patrijarhalne kontrole nad seksualnošću, od silovanja u braku, seksualnog nasilja u ratovima, sakaćenja genitalija, preko ponižavajućih testova za dokazivanje seksualne nevinosti i testova trudnoće, do takozvanih ubistava iz časti, određivanja spola prije rođenja i femicida.

1 U njemačkom jeziku postoji velika razlika u vezi s prevodom društvenih kategorija "rase". Boja kože i etnicitet ovdje se koriste kao pomoćni konstrukti, uz saznanje da se radi o društvenim konstruktima.

Nakon što su seksualno i reproduktivno zdravlje i prava u vezi s tim uvršteni u Akcijski plan donesen u Kairu, paradigma je proslavljena kao međunarodni konsenzus i globalni sistem pravila koja bi državne vlade trebalo da implementiraju. Ženski pokreti i zdravstvene mreže posebno su pozdravile nove normativne principe kao vid mijenjanja politika populacijske kontrole u smjeru osnaživanja žena. Smatra se da je ovo veliki korak naprijed ka priznanju ljudskih prava žena.² U isto vrijeme, jedna nova koalicija između konzervativnih kršćanskih i islamskih snaga, predvođenih Vatikanom, te kritički orijentiranih organizacija civilnog društva pod imenom "Nesveta alijansa", počela je izražavati negodovanje protiv koncepta seksualnih i reproduktivnih prava, posebno protiv abortusa, istospolne seksualnosti i seksualnog obrazovanja omladine.

Reproduktivno zdravlje i reproduktivna prava

Reproduktivno zdravlje je stanje potpunog fizičkog, mentalnog i društvenog blagostanja, a ne samo pitanje odsustva bolesti ili tjelesnog nedostatka, u svim aspektima koji su vezani uz reproduktivne organe, njihove funkcije i procese. Reproductivno zdravlje stoga znači da ljudi mogu imati zadovoljavajući i bezbjedan seksualni život, te sposobnost da se razmnožavaju i donesu slobodnu odluku hoće li i kada će tu sposobnosti iskoristiti. U ovaj posljednji uvjet uključeno je i pravo žena i muškaraca da imaju osiguran pristup informacijama o tome kako doći to učinkovitih, dostižnih i prihvatljivih metoda koje se tiču planiranja porodice, i to po vlastitom izboru, zatim kako doći do drugih metoda po vlastitom izboru koje se tiču regulacije plodnosti u skladu sa zakonom, te kako steći pravo pristupa primjerenim zdravstvenim uslugama koje će ženama omogućiti da bezbjedno prežive trudnoću i porođaj, kao i one koje će parovima osigurati najbolje uvjete da dobiju zdravo dijete...

Imajući u vidu ovu definiciju, reproduktivna i seksualna prava određuju ljudska prava, koja su već priznata u nacionalnim pravnim propisima, međunarodnopravnim dokumentima o ljudskim pravima i drugim dokumentima o kojima postoji konsenzus. Ova prava oslanjaju se na priznanje osnovnog prava svih parova i individua da slobodno i na vlastitu odgovornost odluče o broju, stanju i vremenu rađanja djece, te da s tim u vezi raspoložu informacijama, sredstvima i pravima koji će im omogućiti da dostignu najveću razinu seksualnog i reproduktivnog zdravlja. To podrazumijeva i pravo parova i pojedinaca da bez diskriminacije, prisile i nasilja donesu odluku koja se tiče njihove reprodukcije, kao što je zapisano

² Kako bi se istaknulo da su ljudska prava i ženska prava (princip jednakosti), da je potrebno da se posebna ženska prava priznaju kao ljudska prava (princip diferencijacije), u daljem tekstu često se govori o ženskim ljudskim pravima.

u dokumentima o ljudskim pravima. Pri ostvarivanju ovog prava ljudi bi trebalo da uzmu u obzir potrebe svoje već rođene, ali i buduće djece, kao i svoje obaveze prema zajednici.

UNFPA: Akcijski program UN-ove Konferencije o populaciji i razvoju, Kairo, 5-13.9.1994. godine, para. 7.2, 7.3.³

Žene i zdravlje

Ljudska prava žene obuhvataju i pravo da bez prisile, diskriminacije ili nasilja žena može slobodno i na vlastitu odgovornost donositi odluke u vezi sa svojim seksualnim i reproduktivnim zdravljem, kao i svime što se tiče njene seksualnosti. Jednakopravan odnos između muškarca i žene u odnosu na njihovu seksualnu vezu i reprodukciju, što uključuje neograničeno uvažavanje osobe, zahtijeva međusobno uvažavanje, sporazum i zajedničku odgovornost za seksualne postupke i njihove posljedice.

4. Svjetska konferencija o pravima žena, Akcijska platforma iz Pekinga, 4-15. septembar 1995. godine, para. 96⁴

U sklopu Ujedinjenih nacija zemlje članice su nosioci obaveza i imaju zadatak da poštuju ljudska prava, da ih štite i da implementiraju ljudska prava o kojima su se složili ili koja su ratificirali. Imajući u vidu rast utjecaja civilnog društva u 1990-im godinama, ženske organizacije nadale su se da bi agenda ženskih ljudskih prava mogla biti instrument kojim se može utjecati na državne i međunarodne politike, te da bi to dovelo do stalnog procesa implementacije seksualnih i reproduktivnih prava na međunarodnoj i lokalnoj razini.

1.2. Kratak osvrt na 20 godina implementacije

Nakon konferencija u Kairu i Peking, stvarna implementacija seksualnih i reproduktivnih prava ovisila je o mnogim faktorima i dinami: od političke moći, populacijskih i drugih biopolitika, medicine i bionauke, razvoja reproduktivnih tehnologija, uspostavljanja transnacionalnih poslovnih odnosa do progresivnih i konzervativnih snaga koje se zalažu za individualne i kolektivne interese. Umjesto laganog ali stabilnog procesa priznanja i implementacije seksualnih i reproduktivnih prava, mjere i diskursi u posljednjih dvadeset godina doživjeli

3 S obzirom da ne postoji službeni prevod Akcijskog plana iz Kaira na njemački jezik, ova dva identična odlomka preuzeta su iz njemačkog prevoda Akcijske platforme Svjetske konferencije o pravima žena. Vidjeti na engleskom: www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/ICPD%20PoA%20English.pdf; prevod: www.un.org/depts/german/conf/beijing/anh_2_3.html#iv-c

4 www.un.org/depts/german/conf/beijing/anh_2_3.html#iv-c

su nepostojan pomak i nazadak. Konsenzus iz Kaira, koji je hvaljen na sva usta, postao je bojno polje diskusija koje su dovele do raskola unutar međunarodne zajednice, unutar javnog mnijenja u pojedinim državama i civilnom društvu i, na koncu, i među feministicama.

Paradigma seksualnih i reproduktivnih prava, proizašla iz ženskih pokreta i njihovih emancipacijskih ideja koje se odnose na teme kao što su nenasilje, prisila i diskriminacija, postala je pijun između dvije globalne dinamike: neoliberalne transnacionalne ekonomije s jedne strane, i autoritarnih konzervativnih političkih i fundamentalističko-vjerskih režima s druge strane. Dok je razvoj reproduktivnih tehnologija i bionauke ubrzao transnacionalizaciju i ekonomizaciju reprodukcije, neokonzervativni blok političkih i vjerskih snaga organizirao je otpor, što tokom međunarodnih pregovora što na državnim razinama. Ženske organizacije i LGBTI aktivisti i aktivistice iz cijelog svijeta izvještavali su o masovnim napadima na njihova prava koje provode ojačane autoritarne, nacionalističke, neokonzervativne i fundamentalističke snage, a koji su bili očigledni na 59. sjednici Komisije o pravima žena u okviru Pekinga+20,⁵ održanoj u martu 2015. godine u New Yorku. Ovo u velikoj mjeri pridonosi procesu *shrinking spaces, shrinking funds*, tj. smanjivanju mogućnosti demokratskog djelovanja i mogućnosti finansiranja liberalnih i progresivnih organizacija koje se bave ljudskim pravima i pravima žena.

Bitno je napomenuti da su 2000. godine usvojeni Milenijski razvojni ciljevi (Millenium Development Goals – MDG), koji u početku nisu sadržavali seksualna i reproduktivna prava. Cilj 5 predviđao je smanjenje smrtnosti trudnica i porođilja, a Cilj 6 borbu protiv HIV-a/AIDS-a. Tek 2005. godine dodan je Cilj 5B, koji zahtijeva univerzalni pristup reproduktivnoj zdravstvenoj skrbi. Trenutni nacrt održivih razvojnih ciljeva (Sustainable Development Goals – SDG) spominje seksualno i reproduktivno zdravlje dva puta, a reproduktivna prava jednom.⁶

Uglavnom, ljudska prava koja su formulirana u UN-ovim programima i akcijskim planovima važe kao normativni principi i blaga pravila. Međutim, ukoliko postaju dio međunarodnog sporazuma koji je pravno obavezan, mogu postati i predmet sudskog postupka. UN-ova Komisija za prava žena⁷ na taj je način egzemplarno i pionirski tužila državu Peru zbog povrede seksualnih i reproduktivnih prava jedne djevojčice kojoj nisu dopustili abortus nakon silovanja.

5 Komisija o pravima žena, Commission on the Status of Women, sastaje se jednom godišnje, i to u martu, u Ujedinjenim nacijama u New Yorku. Otkad je održana Svjetska konferencija o pravima žena u Pekingu, Komisija prati implementaciju Akcijske platforme.

6 SDGs zero draft: www.endpoverty2015.org/en/2014/06/04/zero-draft-sustainable-development-goals

7 Konvencija o pravima žena (Convention on the Elimination of All forms of Discrimination against Women, CEDAW) usvojena je 1979. godine i jedini je međunarodnopravni obavezujući dokument UN-a koji se odnosi na ženska i rodna prava.

Revizija Akcijskog programa 1994-2014. proisteklog iz Konferencije u Kairu

U periodu između 1990. i 2010. godine broj ljudi koji žive u ekstremnom siromaštvu u zemljama u razvoju upola se smanjio ako se mjeri po broju sveukupnog stanovništva (sa 47% u 1990. godini na 22% u 2010. godini), što je smanjenje za oko 700 miliona ljudi. U mnogim zemljama djevojčice su ravnopravno zastupljene po broju u osnovnim školama, smrtnost trudnica i porodilja smanjila se za 47%, a globalna stopa nataliteta za 23%. Međutim, bilans također pokazuje da su pomaci neravnomjerni i fragmentarni [...] Došlo je do znatnog pomaka kada govorimo o zdravlju i dužini životnog vijeka; međutim, ti pomaci nisu svugdje prisutni na isti način, a mnogima su čak nedostupni [...] Istraživanja pokazuju značajnu korelaciju između obrazovanja djevojčica, zdravijih porodica i većeg bruto domaćeg proizvoda (BDP).

I pored velikih pomaka u posljednjih dvadeset godina u pogledu zdravlja majke i djeteta i planiranja porodice 2010. godine dnevno je umiralo 800 žena zbog problema vezanih za trudnoću i porod. Prema procjenama, oko 8,7 miliona mladih žena između 15 i 24 godine iz zemalja u razvoju podvrglo se 2008. godine nesigurnom abortusu. Distribucija antiretroviralnih lijekova prevenirala je 6,6 miliona smrtnih slučajeva infekcije HIV-om i AIDS-om, uključujući 5,5 miliona u zemljama sa niskim i srednjim dohotkom. Međutim, u mnogim zemljama broj novih infekcija i dalje raste, ili je smanjenje broja stalo. Općenito, sve manje pomaka možemo očekivati kroz tehničko "magično oružje" ukoliko se zdravstveni sistemi siromašnih zemalja ozbiljno ne poboljšaju i ukoliko se ozbiljno ne uhvati ukoštac sa strukturalnim siromaštvom i kršenjem ljudskih prava.

UNFPA (2014): Akcijski okvir za praćenje primjene akcijskih programa Međunarodne konferencije o populaciji i razvoju nakon 2014. godine, New York, 1 f.⁸

Nakon dvadeset godina implementacije seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava, bilans ukazuje na postojanje mnogih neslaganja i kontradikcija u činjenicama i brojkama, kao i na nejednako raspoređen razvoj:

8 Prevod autorice, vidi engleski http://icpdbeyond2014.org/uploads/browser/files/93632_unfpa_eng_web.pdf

- Zvanični izvještaj Vlade Filipina utvrdio⁹ je da se nakon 1995. godine smrtnost trudnica i porodilja smanjila, ali da je od 2006. godine opet u porastu, te da je 2011. godine smrtnost bila veća nego 1990. godine. Tinejdžerske trudnoće porasle su za 64.000 slučajeva između 2005. i 2010. godine. Tek u aprilu 2014. godine, nakon petnaest godina rasprave između države i crkve, usvojen je zakon o "odgovornom roditeljstvu i reproduktivnom zdravlju". Zakon želi stvoriti univerzalan pristup planiranju porodice i seksualnom obrazovanju – što je cilj koji se za siromašne žene, izgleda, još nalazi u dalekoj budućnosti.
- Uganda je smanjila stopu infekcije HIV-om sa 18,5% na 6,4% 2004. godine; međutim, od 2005. godine infekcije HIV-om porasle su na 8,3% kod žena i na 6,1% kod muškaraca. Gledajući infekcije HIV-om podijeljene prema spolu, ta razlika je u Keniji za 8%, odnosno 4,3% veća. Muškarci su i dalje zane-mareni što se tiče reproduktivnog zdravlja. U Tanzaniji je broj sakaćenja ženskih spolnih organa smanjen u pet regija; međutim, u četiri druge regije broj ovakvih slučajeva se između 2005. i 2010. godine povećao. Ukupno 44% udatih žena izloženo je seksualnom nasilju od svojih muževa; 54% žena i 34% muškaraca vjeruje kako muškarac ima pravo da tuče svoju ženu.¹⁰
- U Latinskoj Americi nije smanjen broj smrtnih slučajeva trudnica i poro-dilja. Jedan od razloga za to je što je u sedam zemalja zakonom zabranjen abortus. Ovu zabranu podržava savez između države (uključujući i lijevo orijentiranu vladu) i katoličke crkve. U El Salvadoru, Dominikanskoj Repu-blici, Nikaragvi, Hondurasu, na Haitiju, u Surinamu i Čileu abortus je kazneno djelo. U slučaju da žene naprave abortus, osuđuju ih na zatvorsku kaznu. U Čileu je čak dvanaest prijedloga zakona koji bi dekriminalizirali abortus odbačeno, čime su hiljade žena izložene opasnosti po zdravlje.¹¹
- U mnogim zemljama Istočne Evrope, Kavkaza i Centralne Azije ne postoji sveobuhvatno seksualno obrazovanje. To za rezultat ima nisku razinu korištenja kontracepcijskih sredstava (u Armeniji i Azerbejdžanu manje od 20%), česte tinejdžerske trudnoće i visoku stopu infekcija HIV/AIDS-om kod mladih ljudi.¹²

Ovakve kontradikcije, rasprave i otpor konzervativnih snaga imaju jak utjecaj na pregovore na razini Ujedinjenih nacija. Tokom konferencije Rio+20, koja je održana 2012. godine, dvadeset godina nakon UN-ove Konferencije o okolišu i razvoju 1992. godine, konzervativne i fundamentalističke snage spriječile su da se seksualna i reproduktivna prava kao element održivosti uvrste u završni

9 www.pcw.gov.ph/sites/default/files/documents/resources/BPFA%2B20_progress_report.pdf

10 www.uneca.org/pages/beijing20-national-reviews

11 ECLAC (2015): Regional Review and Appraisal of the Implementation of the Beijing Platform of Action, Montevideo, www.cepal.org/mujer/noticias/paginas/9/53409/C1421041_Beijing20_WEB.pdf

12 Astra Network (2014): Sexual and reproductive health and rights in Central and Eastern Europe, www.astra.org.pl/pdf/publications/ASTRA_Factsheet_2014.pdf

dokument. Na konferenciji CSW59/Peking+20, održanoj u martu 2015. godine u New Yorku, također nema uputa u vezi sa seksualnim i reproduktivnim pravima. Ovo podstiče strah među transnacionalnim ženskim mrežama da i unutar Ujedinjenih nacija postoji ogromno protivljenje vezano za ovu materiju.

Dokumenti UN-a i vlada često govore o "unfinished business" – o poslu koji još nije dovršen, kao da postoji politička volja, a da su dalji pomaci samo pitanje vremena. Suprotno toj procjeni, ovaj esej pretpostavlja da se ovdje primarno radi o pitanju moći. Zbog toga se u ovom tekstu analiziraju postojeći uzroci i strukture moći na nižoj, srednjoj i višoj razini vezani za rodno specifična prava i pravne sisteme.

S tim u vezi, sljedeća pitanja će nas voditi do analize:

- Kako se u jednom režimu pregovara o reprodukciji, reproduktivnim normama, vrijednostima i pravima, i kako se oni društveno konstruiraju?
- Koje društvene snage ili institucije vode i stoje iza seksualnih i reproduktivnih prava?
- Zašto su pomaci u određenoj zemlji ili regiji spori ili čak nemogući?
- Koje društvene snage blokiraju napredak seksualnih i reproduktivnih prava?
- Koja je interakcija između različitih sistema moći, kako se preklapaju u određenim mjestima, a gdje su suprotstavljeni?

2. Društvene norme, vrijednosti i prava

Prvo ovdje skicirano polje moći – društvene norme, vrijednosti i prava – proteže se kroz civilno društvo, institucije i različite snage koje konstruiraju sistem vrijednosti, simbolički poredak i društvene norme. U to se ubrajaju religija, porodica, etničke zajednice, političke ideologije, zakoni i pravni okviri, odnosi između države i građana, društveni pokreti, običaji, tradicija i kultura. Seksualna i reproduktivna prava predstavljaju kontroveržno polje koje se nalazi između zahtjeva individualnog samoodređenja i kolektivnih normi jednog društva ili zajednice. Oko njih se vode borbe zato što osporavaju tradicionalne prakse, uvjerenja i norme, zato što impliciraju društvenu promjenu i zato što su otvorena za različite definicije i tumačenja kada se radi o "htjeti", "morati", "ispravno" i "pogrešno".

I pored različitih kulturoloških i regionalnih težišta, ženski pokreti uvijek artikuliraju otpor nasilju, diskriminaciji i kontroli nad ženskim tijelom, seksualnošću i mogućnošću rađanja. Jezik seksualnih i reproduktivnih prava formulirale su ženske mreže kako bi se svijet suočio sa stoljećima starim, ali i savremenim oblicima podređenosti i kontrole nad ženskim tijelom i seksualnošću koje provode institucije patrijarhata, porodica, medicinska nauka i praksa, vjerske zajednice, pravni sistemi i države. Paradigma seksualnih i reproduktivnih prava predstavlja izvanredan instrument kojim se privatnost artikulira kao nešto političko. U isto vrijeme omogućava ženama da ne budu žrtve nego nositeljice prava pomoću kojih će držati odgovornim državne i nedržavne aktere za zaštitu i implementaciju ženskih ljudskih prava.

Vezano uz reproduktivna prava, posljednjih nekoliko desetljeća proteklo je u bavljenju moralno kontroverznim pitanjima abortusa, seksualnom orijentacijom koja ne odgovara većinskoj društvenoj normi, seksualnim obrazovanjem za tinejdžere i reproduktivnim tehnologijama. Pravo na samoodređenje i sloboda odlučivanja u vezi s pitanjem imati djecu ili ne i danas predstavljaju izazov za autoritativne, demografske i eugeničke politike. Međutim, kritički potencijal ljudskih prava leži baš u tome da se nepravda, tlačenje i ugnjetavanje artikuliraju, politiziraju i na kraju krajeva spriječe i ukinu.

2.1. Ljudska prava između univerzalnosti i kulturološkog relativizma

Definicija i značenje oslobađanja i emancipacije variraju ovisno o kontekstu i grupama. Na Zapadu koncept ljudskih prava i emancipacije podliježe jakom utjecaju individualizma, koji se razvijao od početka prosvjetiteljstva, a u kontekstu kapitalističkog tržišta i demokratizacije. Ženski pokreti i feminizam na Zapadu fokusiraju se na autonomiju i samoodređenje, definirajući odbranu od stege i nasilja kao neovisnost od patrijarhalnog tlačenja. S tim u vezi, kontrola nad vlastitim tijelom i seksualnošću, kao i samoodlučivanje u vezi s rađanjem djece uvijek su igrali glavnu ulogu. Često je borba za pravo na pobačaj bila simbol oslobođenja od muške kontrole u vezi s pitanjem reprodukcije.

Međutim, već duže vrijeme postkolonijalistički naučnici/ce i aktivisti/kinje s Juga odbijaju univerzalna prava koja dolaze sa Zapada od samoprozvanih "sestara". Oni ističu kolektivna prava kao prava na razvoj i reprodukciju zajednice. Gayatri Spivak upućuje na to da je društvena vještina odgovornosti mnogo relevantnija za žene koje dolaze iz kultura s Juga nego ljudska prava pojedinačnih žena.¹³ Ženama plemena Yoruba, na primjer, ideja o individualnim pravima je strana, jer je u njihovoj kulturi plodnost žene mjerodavna za dobrobit zajednice i presudna je za poštovanje društva prema njima. Pored toga, ženski pokreti na Jugu često imaju dugu povijest identifikacije sa nacionalnim oslobodilačkim pokretima, sa kolektivnom slobodom kao i postkolonijalnom slobodom.

U postojećim uvjetima neokolonijalizma, rasizma i imperijalizma, postkolonijalistička kritika usmjerena je protiv univerzalizma ženskih ljudskih prava s obzirom da sadrži hijerarhijsko ustrojstvo žena, ovisno o tome u kojoj mjeri su žene postigle individualna prava i autonomiju. Pravo na primjenu ženskih prava implicira ideju da žene sa Zapada ili one iz globalnih srednjih slojeva podliježu zapadnjačkom utjecaju kao racionalne i nadmoćne naspram drugih, npr. žena sa globalnog Juga, migrantkinja, muslimanki, pripadnica manjina i urođeničkih naroda koji važe kao zaostali i neracionalni.¹⁴

Ženska prava i ljudska prava ovdje se koriste kao instrument u misiji da se one koje se smatraju žrtvama i potčinjenim ujedine, da se razviju te da se civiliziraju u smislu prilagođavanja zapadnim standardima.

Protiv univerzalističkog polaganja prava i konstrukcije "drugoga" stoje kulturološko-relativističke pozicije, koje upućuju na samostalnost određene kulture, religije i etničke pripadnosti. Tvrdnja koja se odnosi na kulturološki, vjerski i etnički suverenitet pri donošenju odluka o ženskom tijelu, na standarde oblačenja i fizičku mobilnost, često znači da se ženska prava žrtvuju u ime kulture muške dominacije i patrijarhalne kontrole. Koncept časti, dostojanstva i zaštite

13 Spivak, Gayatri (2005): "Use and abuse of human rights", in *Boundary 2*, Vol.32, Nr. 1, 131-189

14 Mohanty, Chandra Talpade (1998): Zapadni pogled: "Feminističke teorije i kolonijalni diskurs", u *Prilozi feminističkoj teoriji i praksi*, str. 23, 149-163

obmana je simboličkog poretka koji cementira rodnu hijerarhiju i poništava rodnu ravnopravnost. Međutim, u mnogim je zemljama ovakav kulturološki relativizirajući preokret, sa svojim razgraničenjem od zapadne moderne, popularan i preovlađujući. Pravo na suverenitet u nekim afričkim zemljama legitimira sakaćenje ženskih genitalija, kulturu silovanja i homofobiju u odnosu na svaku vrstu "tutorstva" izvana i na univerzalističke normame.

S druge strane, vojna intervencija u Afganistanu, koja je u Sjedinjenim Američkim Državama legitimizirana, između ostalog, odbranom ženskih prava, jasan je primjer kako se ženska i ljudska prava geopolitički iskorištavaju i kako se pretvaraju u instrument moći. Kritički orijentirani naučnici i naučnice ovu vrstu strateškog korištenja feminističke pozicije za opravdavanje političke, državne, vojne i ekonomske sile nazivaju "ubačeni feminizam".¹⁵

2.2. Seksualna i reproduktivna prava između oslobađanja i autoritarizma

Ženski pokreti zahtijevaju slobodu odlučivanja po pitanju seksualnosti i razmnožavanja. "NE prisili! NE prisilnoj sterilizaciji!" bili su suštinski zahtjevi u afro-američkom ženskom pokretu Sjedinjenih Američkih Država.¹⁶ Sloboda izbora, autonomija i reproduktivne opcije posljednjih su se desetljeća u mnogim kulturama značajno razvili. Međutim, današnja borba ženskih i LGBTI pokreta za seksualna i reproduktivna prava došla je u sukob sa ponovnim oživljavanjem fundamentalističko-vjerskih struja i sa trendom skretanja ka neokonzervativnim i autoritarnim vladama. U transnacionalnom pogledu, konzervativne snage su ojačale, izgradile mreže civilnog društva i društvenih medija, te u međuvremenu često orkestriraju masivan strateški, često agresivan protuudarac. Sa svojim populističkim argumentima i novim, kobnim savezima, one tvrde da predstavljaju građane i građanke koji šute.

Antirodni pokreti, sa desničarskim, maskulinim i protuegalitarnim ideologijama, uznapredovali su u Srednjoj i Istočnoj Evropi, gdje ulaze u saveze sa raznim vjerskim zajednicama.¹⁷ U Rusiji ove grupacije usko saraduju sa Ruskom pravoslavnom crkvom i Putinovim režimom, koji nacionalističkim tonom propagira rusku porodicu sa (najmanje) troje djece i koji se distancira od "homofilijске Evrope – Gayrope". Uz pomoć vlastitih TV kanala, ultrakonzervativne i fundamentalističke grupe organiziraju strateški i finansijski dobro opremljen familijaristički protuudar i referendume protiv istospolnih brakova: oni glorificiraju majčinstvo kroz naturalizaciju ženstvenosti, dvospolnost i heteroseksualne

15 Nachtigall, Andrea (2014): Ključni izraz "embedded feminism", u: *Peripherie* 133, 90

16 Nelson, Jennifer (2003): *Women and Color and the Reproductive Rights Movement*, New York/London

17 Heinrich Böll Foundation (ed.) (2015): *Anti-Gender-Movements in the Rise? Strategising for Gender Equality in Central and Eastern Europe*, Berlin

norme. Kampanje ciljaju na to da se ukine pravo na abortus, da se propagiraju "zaštita života" i heteronormativna porodica. U Njemačkoj na taj način vrlo profesionalno i u cijeloj zemlji djeluju udruženje Akcija za pravo na život za sve (Aktion Lenesrecht für Alle, ALfA) i Savezno udruženje Pravo na život (Bundeverband Lebensrecht, BVL).

Pored toga, neokonzervativne snage uspostavile su svoj blok u Evropskom parlamentu i protive se zahtjevima koji se odnose na jednakost, seksualna i reproduktivna prava, te sve više prodiru u žensku scenu civilnog društva. Evropski lobi za prava žena (Europäische Frauenlobby, EWL), tj. udruživanje evropskih ženskih organizacija u Briselu dobilo je konkurenciju u mreži New Women for Europe, čiji se zahtjevi odnose na "prave potrebe porodice", na "superviziju najboljih interesa za dijete", na "slobodno odlučivanje za roditelje" i na "investiciju u ljudski kapital u sklopu porodice".¹⁸ Feministički naučnici i naučnice i feministički članovi/ice Parlamenta EU doživljavaju agresivne napade, napade motivirane mržnjom, kao i prijetnje smrću.

Dok konzervativno-kršćanske vlade na razini Ujedinjenih nacija često ulaze u "nesvetu alijansu" sa islamskim državama, konzervativne grupe od Njemačke do Rusije često povezuju rasističke, islamofobne i antimigracijske argumente sa antifeminističkim i homofobnim razmišljanjem. Slična matrica može se naći u svim regijama svijeta. U Mijanmaru nacionalistički budistički monasi seksizam miješaju sa rasističkim i antimuslimanskim ideologijama. Standardni argument njihovog govora mržnje je – kao i kod nacionalističkih Hindusa u Indiji i budističke etničke skupine Sinhaleza koji imaju prevlast u Sri Lanki – da muslimani rađaju previše djece. U Švajcarskoj takozvani ECOPOP pokret povezuje mržnju prema strancima i demografiju: oni tvrde da će se zemlja zbog useljenika i izbjeglica, koji pritom još rađaju mnogo djece, postati prenaseljena i da će dostići limit što se tiče resursa. U Francuskoj katolikinje i katolici ulaze u savezništvo sa Nacionalnim frontom i protive se pravu na sklapanje braka i pravu na usvajanje djece u istospolnim brakovima. Protagonisti ovog reakcionarnog pokreta mobiliziraju i ljude u Njemačkoj kako bi podržali "zabrinute" roditelje koji protestiraju protiv "prerane seksualizacije" svoje djece kroz seksualno obrazovanje u školama.¹⁹ Mnogi "zabrinuti" njemački roditelji simpatiziraju neokonzervativnu stranku AfD (Alternativa za Njemačku) i demonstracije pokreta PEGIDA (Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes – Patriotski Evropljani protiv islamizacije Zapada), a koji su usmjereni protiv izbjeglica i islama.²⁰

18 Citirano u: Kemper, Andreas (2015): *Zametak nacije*. 2. dio. *Kako se u Evropi radikaliziraju stranke i pokreti za konzervativne porodične vrijednosti, a protiv tolerancije i raznolikosti i protiv napredne rodne politike*, Berlin, Friedrich-Ebert-Stiftung

19 Billmann, Lucie (ed.) (2015): *Nesveta alijansa. Isprepletenost kršćansko-fundamentalističkih i političkih prava na primjeru otpora protiv obrazovnog plana u Baden-Württembergu*, Berlin, Rosa-Luxemburg-Stiftung

20 Kemper, Andreas (2014): *Zametak nacije? Porodične i rodno-političke perspektive AfD-a*, Berlin, Friedrich-Ebert-Stiftung

Ove neokonzervativno-patrijarhalne snage iz etičkih su razloga protiv svake nove konfiguracije socijalnog jedinstva porodice ili roditelja. Uzmemo li u razmatranje Latinsku Ameriku i Sjedinjene Američke Države, vidimo da se tamo dešava neka vrsta katoličke i protestantske neoevangelizacije na oba kontinenta. Ona širi antiegalitarnu doktrinu i povezuje čuvanje tradicije sa zaštitom porodice i privatne svojine, tj. patrijarhalne elemente sa onim elementima koji su naklonjeni kapitalizmu.²¹

Politički režimi, od ruskog preko španskog do ugandskog, svi instrumentaliziraju teme kao što su homoseksualnost i abortus, s ciljem da naglase moralnu krizu u društvu i da skrenu pažnju s ekonomskih i političkih problema. U toj klimi autoritarnosti i moralne nesigurnosti smanjuje se mogućnost djelovanja u smislu provedbe prava i rodne emancipacije, dok istovremeno na mala vrata ulaze konzervativne reforme; na primjer, s tim u vezi postoji klauzula "prigovora savjesti", koju podupire Katolička crkva u Poljskoj i Hrvatskoj, a koja dozvoljava ljekarima da odbiju medicinsku uslugu kao što je abortus iako je legalan.

2.3. Želja, samoodređenje i rad

Postoje različiti faktori koji konstruiraju, mijenjaju i utječu na individualno razmišljanje i želje vezane za seksualne i reproduktivne potrebe i interese: od interakcije društvenih normi, pravila i državne legislative, preko razvoja u biomedicini, reproduktivnim tehnologijama i farmaceutskoj industriji, pa do rasprava unutar civilnog društva i društvenih pokreta kao što su pokreti za prava žena, lezbijki i homoseksualaca i queer populacije. Razvoj individualnih želja i slobode izbora zbog toga je u svakom trenutku obilježen određenim kontekstom, društvenim odnosima i djelovanjem između političkih i ekonomskih struktura moći. S tim u vezi je, na primjer, biomedicinsko istraživanje koje je 1970-ih zajedno sa farmaceutskom industrijom i industrijom reprodukcije stvorilo nove mogućnosti, a time i nove potrebe da se ostvari reprodukcija i pobijedi neplodnost. Barbara Orland pokazala je da je razvoj oplodnje *in vitro* (IVF), oplodnje u epruveti, išao ruku pod ruku s ponovnim otkrićem neplodnosti kao pokušaj defatalizacije i denaturalizacije ove teme.²² Na Jugu i na Istoku proširila se praksa određivanja spola prije rođenja, ovisno o ponudi – naravno i o cijeni – biomedicinskih tehnolo-

21 Kada se 1960. godine u Brazilu razgovaralo o agrarnoj reformi, katolički političar Plinio Correa de Oliveira utemeljio je Sociedade Brasileira de Degesa da Tradição, Família e Propriedade, koja se distancirala od latinoameričke teologije oslobađanja. Njemački oblik ove udruge zove se Njemačko udruženje za zaštitu tradicije, porodice i privatne imovine (TFP), a njihova centralna akcija je "Srce Isusova apostolata – za budućnost porodice".

22 Orland, Barbara (2001.): Tragovi jednog otkrića. (Re)Konstrukcija neplodnosti u doba reproduktivne medicine, u: *Gesnerus* 58, 5-29

logija. To je dovelo do toga da je postalo normalno odrediti spol pomoću tehnike, te do učestalog femicida i iskrivljenog odnosa spram roda u zemljama sa jačom preferencijom prema sinovima.

Poslužiti ćemo se riječima Amartye Sens: "Danas u Aziji nedostaje 117 miliona žena".

S druge strane, reproduktivne tehnologije imaju ambivalentan karakter i sadrže kontradiktorne opcije. Žene koje su fokusirane na svoju karijeru u stanju su da prolongiraju trudnoću i porod uz pomoć *social freezinga* ili kroz surogat majčinstvo, te ovo vide kao priliku za svojevoljno planiranje života i ravnopravnost spolova na tržištu rada i na vodećim pozicijama. Istraživanja koja se odnose na navodne gene koji prouzrokuju karcinom neke su žene iskoristile kao povod da odstrane jajnike ili grudi kao profilaksu za karcinom. Time se princip medicinske prevencije prebacuje u domen samoodređenja i vlastite odgovornosti.

Radi emancipacije transrodnih ili interseksualnih osoba, farmakološki i hirurški zahvati na tijelu otvaraju mogućnost da se tehnički realiziraju diferencirane individualne potrebe i želje za oblikovanjem tijela s ciljem ostvarenja seksualnosti, reprodukcije i određenja vlastitoga rodnog identiteta. Ambivalentnost tehnologija odražava se i u tome da se slične hormonske terapije i operacije često primjenjuju kod interseksualnih osoba kako bi se one prilagodile na preovlađujuće binarne rodne norme te kako bi se mogle svrstati u jedan od dva standardna spola. (Ujednačavanje tijela operacijom i za transrodne osobe može predstavljati prisilu kako bi se ostvarilo njihovo pravo da žive vlastiti rodni identitet.)

Kao prisilna i nasilna mjera, medicinski zahvati mogu biti usmjereni protiv slobode transrodnih i interseksualnih osoba koje se ne žele pokoriti normama, standardima i zahvatima izvana, i koji žele da žive svojom voljom određen identitet u jednom tijelu koje nije jasno određeno.

U srednjim slojevima populacije na tijelo se više ne gleda kao na biološku jedinicu koja ne podliježe promjenama, nego kao na dio individualne subjektivnosti, koja se može formirati i transformirati pomoću estetske i reproduktivne hirurgije, u skladu sa individualnim željama i potrebama. Oslobiditi se toga da ste prepušteni vlastitom tijelu nije samo izraz zapadne modernosti nego i element modernizacije u zemljama Juga kao što su Južna Koreja i Kina, a koje su opsjednute učinkom. Rio de Janeiro je glavni grad estetske hirurgije.

Angela McRobbie dekonstruira ovu iluziju o velikim novim slobodama tako što pokazuje kako sloboda odlučivanja mladih žena da svoje nesavršeno tijelo, seksualnost i ljepotu formiraju, korigiraju i optimiziraju proizvodi nove oblike pokoravanja idealima o kojim odlučuju drugi i normama kojim upravlja tržište. Rečenica koja na prvi pogled izgleda kao: "Da, ti možeš" pretvara se u: "Da, ti moraš" – znači, u novi odnos prisile.²³ U procesu neoliberalne transformacije socijalne države i razvojne države, kao i u procesu socijalnog pada, pojedinci preuzimaju odgovornost za vlastito zdravlje, vlastitu ishranu, održavanje vlastite

23 McRobbie, Angela (2010): *Top Girls. Feminizam i uspon neoliberalnih rodnih režima*, Wiesbaden

fizičke i psihičke kondicije i prilagođavanje novoj okolini i zahtjevima. Nancy Fraser tvrdi da to u postfordističkom kapitalizmu dovodi do neobičnog sklada između neoliberalnih tržišnih ciljeva s jedne strane i feminističkih ciljeva usmjerenih na emancipaciju s druge strane, a to su samoodređenje, autonomija i neovisnost.²⁴

Ženski pokreti i feministički diskursi i dalje su podijeljeni kada se radi o samoodređenju i slobodi izbora u odnosu na tijelo, seksualnost i reprodukciju. Iako oko postulata slobode od nasilja, prisile i potlačenosti postoji konsenzus, aktualne debate sve više iz postkolonijalne perspektive prelaze u suprotstavljene stavove i kontradikcije:

- Koliko su žene, koje su objekt muške kontrole i patrijarhalnog poslušanja, u isto vrijeme i subjekt koji sam za sebe odlučuje?
- Koliko se uopće može uopće govoriti o slobodi izbora, autonomiji i samoodređenju s obzirom na činjenicu da svaka osoba postoji u isprepletenosti društvenih odnosa i uključena je kako u materijalne strukture tako i u osjećanje pripadnosti, ovisnosti, te u simbolički poredak i normativni režim?
- Na koji se način konstruira odnos prema vlastitom tijelu? Posjedujemo li mi svoje tijelo? Ili smo mi naše tijelo?²⁵

Princip slobode izbora u odnosu na seksualna i reproduktivna prava bazira se na pretpostavci da je tijelo lična imovina. "Moj stomak pripada meni!" bio je centralni slogan evropskog ženskog pokreta u borbi za legalizaciju abortusa. Koncept privatne imovine znači da vlasnik/vlasnica ima slobodu izbora i slobodu raspolaganja svojim tijelom, da ima pravo odluke o tome kako će koristiti svoje tijelo, te da može dogovoriti doniranje, iznajmljivanje ili prodaju dijelova svoga tijela na osnovi "informiranog pristanka".²⁶ Prema konceptu svojine, žena se posmatra kao subjekt koji svoj život uzima u svoje ruke i preuzima kontrolu nad njim, kao i žena koja može odlučiti hoće li koristiti tehnike reprodukcije ili će iznajmiti surogat majku kako bi dobila dijete, ili žena koja donira jajašca ili ponudi svoju maternicu kako bi rodila dijete za nekoga drugoga, ili pak ona žena koja nudi seksualne usluge za novac.

Koncept individualne slobode izbora i autonomije zamagljuje nejednake društvene odnose u kojima se donose takve odluke. Pristup komercijalnim uslugama reproduktivne industrije ovisi o kupovnoj moći globalnih srednjih i konzumacijskih klasa. Ugovori između nejednakih partnera prije će ojačati socijalnu

24 Fraser, Nancy (2009): Feminizam, kapitalizam i lukavština historije; *Časopis za njemačku i međunarodnu politiku* 8, 43-57

25 Mies, Maria (1986): Reproductive tehnike kao seksistična i rasistička populacijska politika, u: Zeleni u Bundestagu/AK Ženska politika. sociološka istraživanja i parkse za žene, e.V. Köln (izdavač): *Žene protiv genetske tehnike i reproduktivne tehnike*, Köln, 44-49

26 Gehring, Petra (2006): *Šta je biomoć? Od dubiozog viška vrijednosti života*, Frankfurt; Petchesky, Rosalind (1995): The body as property: A feminist revision, u: Ginsburg, E./Rapp, R. (ed.): *Conceiving the New World Order*, Berkeley, 387-406

nejednakost nego što će je prevazići. Kako bi se suprotstavile prigovorima za izrabljivanje, reproduktivne klinike u Indiji koriste izraz "informirani pristanak" i naglašavaju da su liječnici informirali surogat majke i njihove muževe o postupku kako bi mogli sami odlučiti hoće li pristati na ugovor ili ne. Međutim, zbog nedostatnih informacija, kao i zbog siromaštva surogat majki, sloboda izbora postaje sasvim apstraktan koncept. Čak se i ideja o kontroli nad vlastitim tijelom poništava ukoliko se ćelije i tkiva čuvaju u frižiderima ili bankama bez ikakve kontrole donatorice, ukoliko surogat majka doživi pobačaj ili ukoliko seksualna radnica iskusi nasilje od klijenta. Ovdje se postavlja pitanje je li slobodni izbor samo iluzija i koliko je samoodređenje tek fetiš modernih kapitalističkih društava.

Pojam rada koristi se kao koncept da bi se prikazala mogućnost djelovanja žena i da bi se pokušali povezati izrabljivanje i samoodređenje u reproduktivnoj industriji. Waldby i Cooper davanje na raspolaganje jajašca i druge biološke supstance za biomedicinska istraživanja ili za reproduktivnu industriju nazivaju "kliničkim" i "regenerativnim" radom.²⁷ Arlie Hochschild napore surogat majki da rode zdravo dijete i prihvate odvajanje od djeteta odmah nakon poroda naziva "emocionalnim radom".²⁸ Korištenje koncepta produktivnog rada u ovom kontekstu legitimizira zahtjeve za pravima i socijalnom sigurnošću reproduktivnih radnica. Ovaj se zahtjev, međutim, brzo nađe u moralnoj dilemi s obzirom da se ovi oblici ženskog rada smještaju između dva suprotstavljena stereotipa – svetice i kurve. S jedne strane, rad surogat majke povezuje se sa samopožrtvovanošću, sa ekonomijom darivanja i s time da se pomaže drugoj ženi. S druge strane, ova vrsta rada uveliko konotira prostituciju.²⁹

Pojam rada vodi računa i o novoj poziciji subjekta, koja je nastala posljednjih godina s promjenom reproduktivnih odnosa i s novim, konfiguriranim potrebama, interesima i željama. Neke surogat majke u Indiji ponosne su na produktivnu snagu svog tijela i odlučuju da ga koriste dva ili čak tri puta kao resurs kako bi stekle prihod, ali i kako bi izašle iz reproduktivne uloge koju im često nameće samovolja patrijarhalnih porodica. Iako to ne predstavlja raspad radnih obaveza na osnovu rodne hijerarhije ili *undoing gender*, ipak znači transformaciju postojećeg rodnog poretka; mnoge surogat majke kratkoročno doživljavaju veće priznanje od svojih porodica i same jačaju kao subjekti djelovanja jer one postaju hraniteljice porodice.

-
- 27 Waldby, Catherine/Cooper, Melinda (2008): The Biopolitics of Reproduction. Post-Fordist Biotechnology and Women's Clinical labour, u: *Australian Feminist Studies* 23(55), 57-74; Waldby, C/Cooper, M (2010): From Reproductive Work to Regenerative Labour: The Female Body and the Stem Cell Industries, u: *Feminist Theory*, Vol 11 No1, 3-22
- 28 Hochschild, Arlie (2012): The Back Stage of Global Free Market Nannies and Surrogates, u: Soeffner, Hans-Georg (ed.): *Transnacionale Vergesellschaftung Wiesbaden*, 1125-1138
- 29 Pande, Amrita (2009): "Not an "angel", not a "whore". Surrogates as "dirty" workers in India", u: *Indian Journal of Gender Studies*, June 2009 (16), 141-173; Pande, Amrita (2010): "At least I Am Not Sleeping with Anyone": Resisting the Stigma of Commercial Surrogacy in India, u: *Feminist Studies*, 36 No 2, 292-312; Pande, Amrita (2010): Commercial Surrogacy in India: Manufacturing a Perfect "Mother-Worker", u: *Signs, Journal of Women in Culture and Society*, Vol 35, No 4

Drugi primjer za ono što nazivamo novi subjektivitet jesu mladi parovi u kineskim megagradovima: nakon što je gradska populacija decenijama bila prisiljena na to da ima samo jedno dijete, sada ignorira nedavni poziv kineske vlasti da ima dvoje djece jer je to suprotno njihovom vlastitom planiranju porodice. U Njemačkoj se seksualne radnice bore protiv uvođenja novina u takozvani Zakon o prostituciji, kojem se pripisuje da potpomaže trgovinu ljudima. Seksualne radnice u Njemačkoj, Istočnoj Evropi ili drugim zemljama žele da se seksualni rad prizna kao dobrovoljna djelatnost, te da njihovi klijenti ne budu sudski gonjeni.

2.4. Univerzalno ali ne uniformno; kontekstualizirano ali kritičko prema moći

Kako bi se ostvarila seksualna i reproduktivna prava, koja su formulirana kao ljudska prava, potrebno ih je prevesti u državne zakone i politike; to znači da se ona moraju pretočiti iz takozvanih *soft laws* – u zakonske odredbe ili zakone koji će rezultirati valjanom presudom. Države su odgovorne da osiguraju politički i pravni okvir u kojem bi prava svih građana i građanki bila priznata, poštovana i implementirana. Međutim, ljudska prava prolaze kroz proces *Travelling, Translating, Transplanting* (Edward Said)³⁰, tj. proces putovanja, prevoda i presađivanja u drugi kontekst, na taj način uspostavljajući odnos napetosti u vezi s lokalnim ili regionalnim važećim pravnim sistemom koji se bazira na državnim zakonima, vjerskim propisima, tradicionalnim presudama, simboličkom poretku i grupama specifičnog morala. Oni spolovima i seksualnosti pripisuju različita značenja, koja se mogu kretati od strogih autoritativnih propisa do fleksibilnih tumačenja.

Na jugoistoku Azije, na primjer, ne postoji kruta granica između dva preovlađujuća spola. Takozvani *ladyboys* imaju svoje mjesto u društvenoj svakodnevici. Na jugu Azije postoji treći spol koji je društveno priznat – *hijras*³¹. I pored toga što su oni prihvaćeni kao takvi, na tim graničnim tačkama dešavaju se socijalna i ekonomska nejednakost, diskriminacija, pa i nasilje.

Zbog svih tih različitih konteksta – posmatrajući iz perspektive pravde – ljudska prava, sa svojim univerzalnim normativnim zahtjevima, ne mogu se jednako i mehanički provoditi. Seksualna i reproduktivna prava pripadaju socijalnoj agendi pravde, koja će pokušati da socijalne nepravde smanji i prevaziđe. Zbog toga se ljudska prava moraju prevesti u državne politike i mjere tako što će u obzir uzeti specifične potrebe koje će osigurati socijalnu jednakost ili socijalnu preraspodjelu, s tim da politike i mjere, umjesto da sadrže ravnopravan tretman, treba da sadrže posebne mjere zaštite i pozitivnu diskriminaciju prema siromašnim i ugroženim grupama i prema manjinama.

30 Ehrmann, Jeanette (2009): *Travelling, Translating and Transplanting Human Rights. O kritici ljudskih prava iz postkolonijalističke perspective*, u: *Femina politica*, 2/2009, 84-95

31 Syed, Renate (2015): *Hijras. Treći spol u indiji i Pakistanu*. Kindle edicija

Feministkinje sa Sjevera i Juga potpuno su svjesne dugogodišnje svade između univerzalnosti i kulturološkog relativizma; s namjerom da artikuliraju i globalnu i lokalnu razinu, identificirale su četiri etička principa koji se mogu koristiti kao vodilje za seksualno i reproduktivno zdravlje i prava: fizički integritet, lično dostojanstvo, jednakost i raznolikost.³² Kako bi se gradili mostovi između različitih i suprotstavljenih pozicija i perspektiva, ti etički i normativni principi moraju se kontekstualizirati tako da ne izgube one svoje potencijale koji imaju kritički stav prema nejednakosti i moći.

32 Correa, Sonia/Petchesky, Rosalind (1993): Reproductive and sexual rights: a feminist perspective; Sen, Gita/Germain, Adrienne/Chen, Lincoln (ed.): *Population Policies Reconsidered: Health Empowerment and Rights*, Boston, 107-123

3. Biopolitika i biomoć

Nacionalne države jako su zainteresirane da kontroliraju i reguliraju stanovništvo unutar državnih granica. S druge strane, vlade imaju obavezu da poštuju, štite i primjenjuju prava svojih državljana i državljanke, uključujući njihova seksualna i reproduktivna prava. Francuski filozof Michel Foucault naziva biopolitikom one tehnike moći i strategije vladanja koje imaju za cilj da kontroliraju i upravljaju tijelom, zdravljem i životom cijele populacije, i to regulacijom reproduktivnosti, plodnosti i mortaliteta. Biopolitika, koja se ostvaruje kao populacijska politika, zdravstvena politika, socijalna ili porezna politika, zadire duboko u socijalne prakse, u simbolički ili kulturološki poredak, kao i u intimu reprodukcije. Ona uređuje stanovanje i mobilnost kroz programe naseljenja, urbanizacije i preseljenja, kroz azilantsku i migracijsku politiku, kao i etničko čišćenje. Biomoć države koja se ostvaruje u različitim biopolitikama konstruira i rekonstruira društvene odnose, dok je u stalnoj interakciji sa društvenim, vjerskim i političkim snagama, a time utječe i na individualne potrebe, želje i individualni način življenja. Biopolitika i biomoć predstavljaju drugo od tri polja moći.

Foucault ističe da oboje – biopolitika i biomoć – funkcioniraju kroz politiku samodiscipline i samoregulacije, uključujući prakse samooptimizacije, tj. njihov temelj je kombinacija prisilnih mjera i društvenog pristanka. Na taj način biopolitika reflektira odnose moći ili borbu za moć u društvu i posreduju između različitih interesa i sistema vrijednosti. Zbog toga su odlučujući utjecaji koje demokratski mehanizmi, socijalni principi pravde i izjednačavanja mogu imati na biomoć, državnu skrb i strukture državne dobrobiti.³³

Iz perspektive pojedinaca kao nositelja prava, uvažavanje, zaštita i ostvarenje seksualnih i reproduktivnih prava koje pruža država izuzetno su bitne komponente za odnos između građana i države i za opće dobro. Za socijalnu pravdu i "dobar život" za sve bitno je da li zakonodavstvo i javna politika stvaraju okvir u kojem bi se individualni i kolektivni zahtjevi ispunili, u kojem bi se omogućio pristup potrebnim resursima i u kojem bi se poštovali spol, klasa i druge socijalne razlike.

33 Foucault, Michel (2004): *Povijest mentaliteta vladanja I. Sigurnost, teritorij, populacija*. Predavanje na Collège De France 1977-87., Frankfurt; Foucault, Michel (2004): *Povijest mentaliteta vladanja II. Rođenje biopolitike*, predavanje, Collège De France 1978-79., Frankfurt

3.1. Biopolitika i populacijska kontrola

Koncepte reproduktivnog zdravlja i reproduktivnih prava razvile su 1980-ih godina ženske i zdravstvene mreže kao protuagendu diskursu o "prenaseljenosti" na Jugu. Navodna prijetnja od "populacijske eksplozije" koncipirana je u Sjedinjenim Američkim Državama kada je Hladni rat bio na vrhuncu, kada je strah od socijalnih revolucija i komunističkog otpora porastao, pogotovo u Latinskoj Americi. Populacijski rast i nekontrolirana plodnost žena okrivljeni su za "nerazvijenost", siromaštvo, glad i uništavanje okoliša, te za nestašicu resursa. Ova neomaltuzijanska logika³⁴ prouzrokovala je mnoge programe prisilne populacijske kontrole, koji su implementirani putem organizacije Ujedinjenih nacija, Svjetske banke i USAID-a, a koje su podržale fondacije Ford i Rockefeller, takozvanim "populacijskim establišmentom" u saradnji sa mnogim nacionalnim vladama i međunarodnim organizacijama.³⁵ Farmaceutske kompanije postale su važni akteri u razvoju kontracepcijskih metoda.

Žensko tijelo postalo je glavni cilj programa planiranja porodice. Gledano iz perspektive populacijske kontrole, visoka kvota rađanja postala je indikator za ugnjetavanje žena i za tradicionalna, "nerazvijena" društva. U demografskoj logici tzv. 'previše-premalo' uvijek su u pitanju oni drugi – njihovu reprodukciju treba kontrolirati. Demografske mjere, ostvarene kroz strane donatore u okviru razvojne pomoći ili implementirane kao nacionalni programi, uvijek sadrže kvantitativne i kvalitativne komponente. Programi planiranja porodice prvenstveno ciljaju na siromašne, na niže klase i niže kaste, urođenike, imigrante i etničke manjine. Tako mehanizmi ekskluzije, inkluzije i eugeničke selekcije dobivaju prioritet nad društvenim i kulturološkim normama, kao i nad zdravljem i pravima žena. Ovakve strategije vode socijalnoj diferencijaciji i stratifikaciji reprodukcije, koja je na kraju rezultirala novim svjetskim poretkom reprodukcije.³⁶

Ravnodušnost prema tjelesnom integritetu i različitim potrebama žena manifestira se u dugoročnim metodama i uslugama koje se odnose na kontrolu nataliteta; to su sterilizacija, injekcije i implantati, što žene ne mogu kontrolirati i često je vezana za velike opasnosti po žensko zdravlje. To pokazuje da na razvoj kontracepcije utječu mnogo jači politički i komercijalni interesi nego potrebe samih žena. Velike farmaceutske kompanije, kao što su vodeće u toj branši Pfizer, Merck, Johnson&Johnson i Teva, na taj su način stekle ogroman profit.

-
- 34 Neomaltuzijanski pristup je obnovljena teorija osiromašenja engleskog društvenog istraživača Thomasa Malthusa, koji je krajem 18. stoljeća utvrdio uzročnu vezu između veličine populacije, gladi i nedostatka ekonomskog razvoja, pošto broj stanovnika raste eksponencijalno, a proizvodnja hrane samo linearno.
- 35 Hummel, Diana (2000): Populacijski diskurs. Demografsko znanje i politička moć, Frankfurt; Schultz, Susanne (2003): Neoliberalna transformacija međunarodne populacijske politike: Politika iz perspektive mentaliteta vladanja nakon Kaira, u: *Peripherie* 92, 452-481
- 36 Wechterich, Christa (izd.) (1994): Ljudi po mjeri. *Populacijska politika na Jugu i Sjeveru*, Göttingen; Ginsberg, Faye/Rapp, Rayna (ur.) (1995): *Conceiving the New World Order*, Berkeley

U 1990-im godinama kritika prisilnih i nasilnih mjera za provedbu populacijske kontrole i kontrole oplodnje rasla je istovremeno sa porastom broja kampova za sterilizaciju u Indiji, broja porodica s jednim djetetom u Kini, sa davanjem uvjetovanih kredita i pritiskom od Svjetske banke ili Međunarodnog monetarnog fonda.³⁷ Antiimperijalističke i feminističke organizacije civilnog društva su diskursu o prenaseljenosti suprotstavile diskurs o prekomjernoj konzumaciji na Sjeveru, sa svim njegovim destruktivnim posljedicama po planet i resurse.

Konfrontiran s ovom kritikom, navedeni populacijski establišment promijenio je svoju strategiju i koncept reproduktivnog zdravlja. Programi za planiranje porodice zamijenjeni su konceptom "sigurnog majčinstva", koji se vodi pretpostavkom da se "neispunjene potrebe" žena legitimiziraju kroz "kafeterijski pristup", koji ženama i parovima daje prividnu slobodu da izaberu odgovarajuću kontracepciju kao da su u supermarketu. Programi su također pokušali da dopru i do muškaraca. Novi pristup, koji se po pitanju reproduktivnog zdravlja orijentira na potrebe žena, naišao je na pohvale ženskih organizacija na Sjeveru i Jugu, te je kao takav povezan sa paradigmom ženskih prava. Prije Kairske konferencije o populaciji to je dovelo do novog konsenzusa u vezi s reproduktivnim pravima.³⁸

Nakon konferencije u Kairu retoriku u vezi s ljudskim pravima i osnaživanjem žena preuzele su razvojna politika, populacijska politika i zdravstvena politika.³⁹ Ovo je probudilo nadu da će programi biti više orijentirani na potrebe umjesto da se određuju *odozgo prema dolje*. U mnogim zemljama je u populacijskoj politici – i pored tretmana HIV/AIDS-a retroviralnim medikamentima – fokus opet prebačen na trudnoću i porod. Nastavljeni su programi planiranja porodice koji dolaze *odozgo*, principi slobode izbora i informiranog pristanka nanovo su ignorirani, a time je prednost data planiranju porodice umjesto reproduktivnom zdravlju, a reproduktivnom zdravlju umjesto osnovnoj zdravstvenoj skrbi.⁴⁰ U Indiji, na primjer, nikada se nije odustalo od laparoskopskih kampova, koji su orijentirani na kvantitativne ciljeve i kojima se upravlja kroz sistem poticaja za administrativno i medicinsko osoblje. Fujimorijeva vlada u Peruu je između 1996. i 1998. godine pod pritiskom Međunarodnog monetarnog fonda sterilizirala 300.000 pretežno urođeničkih žena – nakon čega je najmanje 20 umrlo.

37 Hartmann, Betsy (1995): *Reproductive Rights and Wrongs. The Global Politics of Population Control*, Boston: Heim, Susanne/Schatz, Ulrike (1996): *Berechnung und Beschwörung - Überbevölkerung. Kritik einer Debatte*, Berlin

38 German, Adrienne/Chen, Lincoln (1994): *Population Policies Reconsidered. Health, Empowerment and Rights*, Boston; Correa, Sonia/DAWN (1994): *Population and Reproductive Rights. Feminist Perspectives from the South*, London/New Jersey/New Delhi

39 Deuser, Patricia (2010): Rodno specifične razvojne politike i populacijski diskursi: Koncept "seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava" iz postkolonijalističke perspektive, u: *Peripherie 120*, 427-451

40 Hartmann, Betsy (2002): The Changing Faces of Population Control, u: Silliman, Jael/Bhattacharjee, Annanya (ur.): *Policing the National body. Race, Gender and Criminalization*, Cambridge, 231-258; Nair, Sumati/Sexton, Sarah/Kirbat, Preeti (2006): A Decade after Cairo. Women's Health in a Free Market Economy, u: *Indian Journal of Gender Studies*, Vol 13 No2, 171-193

Međutim, politika populacijske kontrole uvijek je bila kontroverzna zbog moralnih pozicija i društvenih normi koje su se međusobno natjecale. Jedan primjer je Global Gag Rule,⁴¹ koje je vlada Sjedinjenih Američkih Država dva puta primijenila: jednom ga je primijenila Reaganova vlada na Populacijskoj konferenciji u Meksiku 1984. godine, a 2001. godine Bushova vlada. Global Gag Rule znači da organizacije za razvojnu pomoć dobiju novac pod uvjetom da ne obavljaju abortuse, da ih ne podržavaju i javno ne zagovaraju. Ovaj način vezivanja dodjele novca za određene uvjete pokazuje da relevantne snage civilnog društva kao zaštitnici života u unutarnjoj politici mogu utjecati na vanjske i geopolitičke interese kao što je populacijska kontrola na Jugu.

S obzirom da neoliberalne mjere štednje vode ka smanjenju javnih izdataka za zdravstvo, privatne fondacije igraju sve veću ulogu kao donatori. U tom pogledu posebno se ističe Fondacija Billa i Melinde Gates. Zajedno sa britanskom Vladom, Fondacija Gates je 2012. godine u Londonu organizirala "samit" o temi planiranja porodice, s fokusom na prava žena da "slobodno odlučuju". Ovo je proslavljeno kao veliki pomak što se tiče kontrole nataliteta, te je Fondacija stavila na raspolaganje milijardu američkih dolara, i to prioritarno za dugoročnu kontracepciju, tj. novu generaciju injekcija (Depo Provera), koju pomoćno medicinsko osoblje iz sela može vrlo lako ubrizgati ili je žena sama sebi može dati, te za Jadelle kao preparat koji je zamijenio implantat Norplant II, koji proizvodi Bayer Healthcare. Nuspojave oba preparata su dosta poznate. Protiv Bayer Healthcarea već se vode hiljade tužbi zbog tromboze koju uzrokuju njihove kontracepcijske pilule Yasmin i Yaz (promet u 2012. godini: više od 1,3 milijarde američkih dolara). Kontracepcijske pilule često se reklamiraju kao *liefestyle* produkti kojima se mogu smanjiti tjelesna težina i akne. U isto vrijeme Bayer navodi da njihovi medikamenti smanjuju smrtnost majke i djeteta, te da je time kompanija doprinijela da se dostignu Milenijski razvojni ciljevi.

Bilanca dvadesete godišnjice Akcijskog programa iz Kaira sumira uspjehe i nedostatke populacijskog programa.⁴² Od 1960-ih godina stopa nataliteta smanjivala se brže nego što je bilo očekivano, sa prosječnih 5 na 2,5 djece u 2010. godini. Podsaharske zemlje ovdje čine regionalni izuzetak, s obzirom da je kod njih stopa nataliteta između 4 i 6 djece ostala dosta visoka. U 75 zemalja, između ostalih u Istočnoj Aziji i Istočnoj Evropi, stopa nataliteta pala je ispod reproduktivne razine. Pojedine zemlje u razvoju, kao i industrijske zemlje, suočene su s problemom populacije koja stari. Ukupno, svjetska populacija i dalje raste, a od vremena kad je održana konferencija u Kairu uvećana je za 2 milijarde ljudi.

41 Gag Rule – "O tome ne pričamo"

42 UN Women (2014): *The World Survey on the role of women in development 2014: Gender equality and sustainable development*, New York, 77-90, www.unwomen.org/~media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2014/unwomen_surveyreport_advance_16oct.pdf
UN (2014): *Framework of Actions for the follow up to the Programme of Action of the International conference on Population and Development Beyond 2014*, New York
http://icpd-beyond2014.org/uploads/browser/files/93632_unfpa_eng_web.pdf

I dalje se smatra da postoji pozitivna korelacija između kontrole nataliteta, zdravlja i rasta bruto domaćeg proizvoda, ukratko – manje djece, više bogatstva. Priča da je populacijski rast uzrok za nezaposlenost, potrošnju resursa, nestašicu hrane, emisiju stakleničkog gasa, migracije i nedostatak ekonomskog rasta, stalno se iznova relativizira. U Njemačkoj, na primjer, berlinski Institut za populaciju i razvoj i Fondacija za politiku i nauku stalno nanovo otkrivaju ovu temu. Sada se rast populacije okrivljuje za neuspjeh Milenijskih ciljeva, pa je iz toga izvučena potreba da se ova tematika uključi u SDG.⁴³ U fokusu je pitanje kako se reprodukcijom i željom za djetetom može upravljati, a pogotovu u zemljama Podсахarske Afrike, gdje je i pored ekonomskog rasta želja za djetetom i dalje održivo visoka.⁴⁴

Logika da rješenje različitih kompleksnih problema leži u upravljanju ženskom plodnošću, i pored sve retorike nema veze sa reproduktivnim pravima žene – naprotiv. U ovom se kontekstu često referira na pravo žene na obrazovanje, te implicira da obrazovanje i planiranje života utječe na želju žene za djetetom. Pored politizacije vjere u islamskim režimima, mnoge vlade od Filipina do Nikaragve ušle su u savez sa konzervativnim i fundamentalističkim kršćanima kako bi se onemogućila liberalizacija zabrane abortusa i spriječila dostupnost kontracepcije. U mnogim zemljama česta pojava tinejdžerskih trudnoća i HIV infekcija upućuje na nedostatak seksualnog obrazovanja, a što je rezultat biopolitičkih igara moći. To je i razlog što reproduktivna ženska prava upadaju između dva fronta: ojačanih neokonzervativnih i vjersko-fundamentalističkih pozicija s jedne strane i neomaltuzijanskog načina razmišljanja s druge strane.

3.2. Biopolitika, pronatalističke i heteronormativne mjere

Dok su biopolitiku na Jugu obilježile antinatalističke mjere, na Sjeveru dominiraju pronatalističke politike. U zemljama članicama OECD-a demografske su promjene, uključujući smanjenje stope nataliteta, povećale životna očekivanja i porast broja starije populacije, stvorile strah od nedostatka radne snage, smanjenja populacije koja plaća poreze i koja je ekonomski aktivna, te od potrebe za njegom starih osoba. Uz to, stvara se strah od toga da bi većinska bijela populacija s vremenom mogla izumrijeti ili postati manjina naspram doseljeničke većine.

Ovi diskursi ojačali su pronatalističke politike vezane za porodicu, porez i socijalne politike na Sjeveru. Dok biopolitika na Jugu definira slobodu izbora žene kao mogućnost da žena koristi kontracepciju kako bi kontrolirala svoju plodnost,

43 Hermann, Michael (2015): *Consequential Omissions*, Berlin www.berlin-institut.org/publikationen/studien/consequential-omissions.html

44 Angenendt, Steffen/Popp, Silvia (2014): *Populacija, oplodnja i želja za djetetom. Izazovi za razvojnu saradnju na primjeru zemalja Podсахarske Afrike*, SWP, Berlin, www.swp-berlin.org/de/publikationen/swp-studien-de/swp-studien-detail/article/bevoelkerungsdynamik_in_subsahara-afrika.html

na Sjeveru se zajedničko dobro definira kao zadatak koji treba doprinijeti porastu stope nataliteta. Široka paleta političkih mjera treba da utječe na prakse reprodukcije: monetarni poticaji i subvencije po djetetu; obećanje ili stavljanje na raspolaganje mogućnosti brige o djetetu kako bi se olakšao spoj posla i roditeljstva; porodijsko odsustvo koje posebno može koristiti otac; besplatna zdravstvena skrb i pristup reproduktivnim tehnologijama kao usluge na račun zdravstvenog osiguranja; pozitivna diskriminacija i oslobađanje od plaćanja poreza. Kako bi se suprotstavila pojavi pada nataliteta, njemačka pokrajina Sachsen nudi građanima i građankama koji stupe u brak visoku doplatu pri pokušaju oplodnje *in vitro*. U Njemačkoj pronatalističke snage sugeriraju da treba uvesti posebne poreze za parove bez djece. Abortus još nije legaliziran.

Pronatalističke mjere u Njemačkoj ipak nisu doprinijele porastu nataliteta. I u Švedskoj se rast nataliteta, i pored dugogodišnje politike podsticaja za porodice i djecu, može prvenstveno svesti na migraciju.⁴⁵ Pronatalistička politika u Francuskoj zaista je imala pozitivan učinak na stopu nataliteta. Roditeljima koji dobiju više od jednog djeteta odaje se simbolična počast dodjelom ordena.

Biopolitika konstruira reproduktivna prava i društvene norme ili ih pak zabranjuje. Legalizacijom i finansijskom potporom reproduktivnim tehnologijama kao što su oplodnja *in vitro* ili Praena test, država priznaje pravo građanima i građankama na njihovo biološko dijete, normalizira postupak reproduktivnih tehnika i na taj način doprinosi normiranju i standardizaciji rođenja ljudskoga bića. Nakon što je u Danskoj zdravstveno osiguranje preuzelo plaćanje Praena testa, broj abortusa zbog straha od anomalija drastično je porastao.

Tokom historije često su se pronacionalističke mjere i zabrana abortusa koristili kao sredstvo da se uspostavi biomoc, te da se reproduktivno ponašanje selektivno kontrolira kako bi se primijenile eugenička selekcija i "socijalna higijena". Da plodnost žene i njena seksualnost stoje u fokusu ovakve biopolitike, uvijek se iznova pokazuje u ratu i oružanim sukobima, ili u izrazito nacionalističkim kontekstima, kada se od žene traži da naciji ili zajednici rađa buduće vojnike.

Poseban fokus na visokoobrazovane pripadnice akademske zajednice koje se danas često odlučuju da ne rađaju djecu jasno pokazuje kako demografska politika na Sjeveru uvijek povezuje kvantitativne i kvalitativne ciljeve, te kako sadrži kriterije koje se odnose na ekskluziju i inkluziju. Biopolitička selekcija najjasnije se pokazuje u graničnim režimima, kao u slučaju *tvrđave Evrope*, koja ima za cilj da odbije migrante, izbjeglice i one koji traže azil.⁴⁶ Zbog takvih mehanizama selekcije, tj. zbog antinatalističkih jednako kao i zbog pronatalističkih mjera, biomoc suzbija ili podržava prava i slobode pojedinačnih grupa u društvu i jača socijalnu nejednakost.

45 *Prokla* 146 (2007): "Populacija" – Kritika demografije, Münster

46 Keyzers, Loes (1999): The politics of inclusion and exclusion: Fortress Europe and the reproductive rights agenda, u *Development*, Vol. 42, No 1, 18-24

Iako države kao nositeljice obaveza imaju zadatak da se brinu o svim građanima i građankama i njihovim seksualnim i reproduktivnim pravima – uključujući i prava grupacija kojima je zaštita najviše potrebna, kao što su interseksualne i transrodne osobe, kojima konstantno prijete stigmatizacija,⁴⁷ kao i osobama s invaliditetom čija prava su garantirana UN-ovom Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom – većina država, kao i vjerske institucije sklone su afirmaciji heteroseksualne patrijarhalne porodice kao glavnoga stuba društvenog poretka.

Često imamo situaciju da vjerske norme imaju veliki utjecaj na porodična prava. Heteronormativni poredak sadrži specifične definicije o muškosti i ženskosti, dok se smatra da su homoseksualnost, interseksualne i transrodne osobe prijetnja ovakvom poretku. Zbog toga biomoć, neovisno o tome da li se artikulira kroz zakonodavstvo ili nasilje i prisilu, u ime stabilnosti cilja na regulaciju i kontrolu seksualne orijentacije i rodnih identiteta.

Primjer drakonskog ostvarenja biomoći nalazimo u 1950-im godinama u Velikoj Britaniji, kada je provedena hemijska kastracija homoseksualaca.⁴⁸ Danas se preljub kažnjava bičevanjem, kao što to čini, na primjer, vjerska policija u Saudijskoj Arabiji i Iranu. Optužbe o ponašanju koje nije normirano ili ugrožava red također se zloupotrebljavaju u političke svrhe. Nedavno je, na primjer, Vrhovni sud u Maleziji optužio Anwara Ibrahima, opozicionog političara, zbog homoseksualnosti kako bi ga diskreditirali i kriminalizirali.

47 Ghattas, Dan Christian (2013): *Ljudska prava između spolova. Pripremna studija za životnu situaciju inter*osoba*, Berlin, Heinrich-Böll-Stiftung, www.boell.de/sites/default/files/menschenrechte_zwischen_den_geschlechtern_2.pdf

48 O ovom se nedavno diskutiralo u Velikoj Britaniji povodom posthumne odluke o britanskom informatičaru koji se zvao Alan Mathison Turing. Njega su 1952. godine, i pored izvanrednih naučnih ostvarivanja u Drugom svjetskom ratu – on je dešifrirao kôd njemačkih radio-vijesti i time doprinio bržem okončanju rata – osudili zbog homoseksualnosti i hemijski ga kastrirali.

4. Reproduktivne tehnologije i bioekonomija

Godina 1978, kad se rodila Louisa Brown, prva beba rođena nakon oplodnje *in vitro*, označila je novu eru što se tiče načina ljudske reprodukcije. Ovaj događaj signalizirao je proboj u biomedicinskom istraživanju i u reproduktivnim tehnologijama, kao i početak transnacionalne industrije u oblasti reprodukcije, tj. produkcije života. Godine 2014. posao sa umjetnom oplodnjom procijenjen je na 9,3 miliona američkih dolara. Jedna četvrtina prometa odnosi se na neophodne lijekove, s im da farmaceutski koncern Merck iz Darmstadta vodi na tržištu u toj oblasti.⁴⁹ Danas se komercijalna reproduktivna industrija i dalje širi; tako se, na primjer, oplodnja *in vitro* u Zapadnoj Africi smatra lijekom protiv stigme prema ljudima koji nemaju djecu, mada su usvajanje djece i hraniteljstvo u mnogim afričkim kulturama donedavno bili rasprostranjeni kao reakcija na situaciju kada parovi nemaju djece.

Biomedicinska istraživanja, razvoj reproduktivnih tehnologija i uspon komercijalnog medicinsko-farmaceutskog kompleksa idu ruku pod ruku. Oni su ovdje skicirani kao treća osovina moći koja utječe na seksualna i reproduktivna prava. Individualne potrebe, društvene norme i reproduktivne prakse konfiguriraju se kroz raznoliku interakciju između nauke, ekonomije i politike u okviru neoliberalne globalizacije.

Istraživanja i klinički testovi, a posebno oplodnja *in vitro*, prenatalna i preinplantativna dijagnostika, prvenstveno su legitimizirani željom neplodnih parova da dobiju vlastito zdravo dijete, bez tjelesnog ili mentalnog oštećenja. Biotehnologijama je uspjelo da iz tijela izoliraju biološki materijal kao što su jajašca, spermije i krv iz pupčane vrpce, te da ih podijele kako bi ih u reagensu nanovo sastavili. U laboratorijama je proces biološke reprodukcije, koji je u svakom trenutku ljudske historije društveno i kulturološki konstruiran, reduciran na čisto medicinsko-tehničke postupke, izvučen izvan ljudskog tijela i društvenih odnosa.

49 www.faz.net/aktuell/wirtschaft/kuenstliche-befruchtung-das-geschaefit-mit-dem-kinderwunsch-11761361.html

Odvajanje tjelesnih supstanci od biološkog tijela, te njihovo raščlanjenje na mikroskopski male dijelove preduvjet su za njihovu komodifikaciju, komercijalizaciju i razvoj transnacionalne bioekonomije sa podjelom usluga.⁵⁰ Biološkim tvarima se daje vrijednost, a tijelom i tjelesnim funkcijama se upravlja.⁵¹ Bioekonomija je još jedan primjer kako se logika tržišta širi u oblasti koja su do tada bila izvan etike, robne trgovine i akumulacije. Ova rastuća komercijalizacija i finansijalizacija prirode, društvenih odnosa i svega što se nalazi izvan tržišta, specifična je za sadašnji period kapitalizma.⁵²

4.1. Biomedicina, reproduktivne tehnologije i nauka o životu

Biomedicinsko znanje i tehnologija ubrzali su medikalizaciju i tehnološki posredovanu reprodukciju i produkciju ljudskog života. Transplantacija organa, istraživanje gena, DNK analize kroz projekt humanog genoma⁵³ i istraživanja vezana za kloniranje usko su prepleteni sa istraživanjem na polju reproduktivne i regenerativne medicine.⁵⁴ Time je prvobitni cilj reproduktivnih tehnologija da se tretira neplodnost proširen na širok spektar biomedicinskih strategija. U to se ubrajaju tehnike zamrzavanja spermija, jajašaca i embriona, kao i surogat majčinstvo i svi aspekti koji organiziraju reprodukciju i produkciju ljudskog života neovisno o (hetero)seksualnosti i reproduktivnom ciklusu žene.

Nedavno su prve transplantacije maternice opravdavane time da se neplodnost može prevazići histerektomijom, posebno u pronatalističkim zemljama kao što je Pakistan.⁵⁵ Dok se prenatalna dijagnostika u okviru zdravstvene skrbi tokom trudnoće predstavlja kao nova socijalna norma kako bi se garantiralo zdravo dijete, danas se mladi parovi ohrabruju, čak i prije sklapanja braka, da poduzmu genetski *screening* nasljednih bolesti.

-
- 50 Waldby, Catherine/Cooper, Melinda (2008): the Biopolitics of Reproduction. Post-Fordist Biotechnology and Women's Clinical labour, u: *Australian Feminist Studies* 23(55), 57-74; Gupta, Jyotsna Agnihotri/Richters, Annemiek (2008): Embodies Subjects and Fragmented Objects: Women's Bodies, Assisted Reproduction Technologies and the Right to Self-Determination, u *Biotechnical Inquiry* (2008.) 5, 239-249
- 51 Argument (2001): Rodenje biokapitalizma, svezak 242; Lettow, Susanne (2015.): Biokapitalizam i vrijednost tijela, u: *Prokla* 178,33-49; Lettow, Susanne (izd.) (2012): Bioekonomija – nauka o životu i upravljanju tijelom, Bielefeld
- 52 Waldby, Catherine/Mitchell, Robert (ur.) (2006): *Tissue Economics. Blood, Organs, and Cell Lines in Late Capitalism*, Durham/London
- 53 Ovaj međunarodni projekt je između 1990. i 2003. godine u potpunosti dešifrirao ljudski genom.
- 54 S ciljem tretmana bolesti, regenerativna medicina se bavi tkivom kao što su matične ćelije koje se same regeneriraju.
- 55 Mumtaz, Zubia/Levay, Adrienne (2012): Ethics Criteria for Uterine Transplants: Relevance for Low-income, Pronatalistic Societies? U: *Clinical Research & bioethics*, <http://micsonline.org/ethics-criteria-for-uterine-transplants-relevance-for-low-income%20pronatalistic-societies-2155-9627.S1-004.pdf>

Ovo su primjeri kako biomedicina i biotehnologija šire granice prirode i kulture i čine ih fleksibilnijim, te na taj način postaju vodeća snaga u oblikovanju individualnih želja, potreba i interesa za sve što je tehnički moguće. One djeluju kao motori za rekonfiguraciju društvenih normi iz oblasti reprodukcije i zdravlja, standardizacije društveno-bioloških procesa i optimizacije humanog kapitala. Oni konstruiraju društvene poretke i sisteme vrijednosti.

Regenerativna i reproduktivna medicina uvijek se baziraju na biološkom materijalu i dijelovima tijela, posebno ženskog reproduktivnog tijela. Ovo otvara etička i pravna pitanja o vlasništvu nad tijelom i organima i nad supstancama koje su odstranjene iz tijela, kao i vlasništvu nad rezultatima istraživanja, znanjem i tehnologijama. Da li se istraživanje smije nastaviti u interesu medicine čak i mimo prvobitnih ciljeva i bez pristanka donatora/donatorice biološkog materijala? Šta se dešava sa "viškom" materijala kao što su, na primjer, neiskorištena zamrznutih jajašca, spermije i embrioni? Jesu li oni zajedničko dobro koje medicinska nauka i klinike smiju koristiti za opću dobrobit? Ili postoje etičke granice za medicinsko-tehničku produkciju života, koje treba postaviti političkom i zakonodavnom regulativom?

Nauka o životu, biomedicina i reproduktivne tehnologije koje stavljaju znanje na raspolaganje i koje reprodukciju i život tehnički i medicinski preoblikuju, predstavljaju učinkovite instrumente biomoći. Polazeći od kontroverzi u vezi s etičkim pitanjima i konstelacijom moći u različitim društvima, države formuliraju pravila i propise koje se odnose na istraživanja, kliničke testove i razvoj biomedicinskih nauka, te time osiguravaju vlastitu biomoć. Za neke države, kao na primjer za Indiju, podrška biomedicinskoj nauci je pitanje prestiža. Sjedinjene Američke Države podržavaju istraživanja embrionalnih matičnih ćelija kako bi se osiguralo buduće tržište, dok je u Njemačkoj ova vrsta istraživanja još uvijek zabranjena i prilično sporna. Interesantno je da odluka o zabrani u Njemačkoj definira embrion kao subjekt koji uživa odgovarajuće pravo na zaštitu, te time trudnicu degradira na posudu i ograničava njeno pravo na abortus. Ovo, pak, korespondira s činjenicom da tamo abortus još nije legaliziran.

Feministkinje se već duže vremena svađaju u vezi s tim šta je to zajedničko biomedicinskoj i tehnološkoj produkciji i socio-biološkoj reprodukciji. Mnoge feministkinje kritiziraju biotehnologiju jer se bazira na konceptu tijela kao mašine koja se može demontirati, čiji dijelovi se mogu zamijeniti i sa odstranjenim dijelovima se može manipulirati. Gena Corea se pribojava da bi se žene mogle transformirati u "majke mašine" i da bi njihovo tijelo i seksualnost mogli biti stavljeni pod kontrolu muške nauke i medicinskih inženjera. Time bi se i znanje žena o ženskom tijelu i reprodukciji dalje degradiralo i marginaliziralo.⁵⁶ S druge strane, Donna Haraway upozorava na esencijalističke i naturalizirajuće elemente ove pozicije, a koji se fokusiraju na brisanje granica između čovjeka/

56 Corea, Gena (1990.god.): *Majka mašina reproduktivne tehnologije. Od umjetne oplodnje do umjetne maternice*, Berlin; Arditti, Rita/Duelli klen, Renate/Minden, Shelley (izd.) (1985): *Majke umjetne oplodnje. Žene u laboratorijima uzgajivača ljudi*, Reinbek kod Hamburga

životinje i mašine, te preporučuje kritičko usvajanje tehnika na putu prema društvu bez roda.⁵⁷ Mnoge mlade feministkinje zalažu se za to da se reproduktivne tehnologije koriste kao emancipacijsko sredstvo kako bi se uspostavila kontrola nad tijelom i plodnošću, što na kraju krajeva nikako ne isključuje kritički odnos prema tehnikama. Ova perspektiva često je popraćena pretpostavkom da je tijelo, uključujući sve organe i supstance, privatna svojina određene osobe.

4.2. Transnacionalna reproduktivna tržišta i industrije plodnosti

S obzirom da se zakonski okvir u pogledu seksualnih i reproduktivnih prava i biomedicinskog istraživanja razlikuje od države do države, nastala je raznolika paleta zabrana i dozvola, kao i zakonskih okvira u vezi sa transnacionalnom reproduktivnom industrijom i turizmom plodnosti, a koje obilježava socijalna nepravda između klasa i etniciteta Sjevera, Istoka i Juga i "imperijalnog" načina života.⁵⁸ Na temelju reproduktivne i regenerativne medicine, u proteklim decenijama je izgrađena komercijalna reproduktivna branša i trgovina tjelesnim supstancama i organima. Transnacionalna reproduktivna tržišta vrlo brzo se šire zbog interakcije ponude i potražnje. Proizvodnja ljudskog života postaje proces u kojem se mogu kupiti biološki neophodni dijelovi i ponuditi usluge.

Bioekonomija, očigledno, neprestano reagira na neispunjene potrebe, na bolesti i reproduktivna prava. Indijski biolog Sunder Rajan je na istraživanju genoma pokazao da se aktualna biotehnologija može razumjeti samo u kontekstu interakcije sa farmaceutskim kompanijama i razvoja lijekova. Ono što naučnici i istraživači proizvode u svojim biotehnološkim laboratorijima i u reproduktivnom lancu vrijednosti, naime, predstavlja biokapital i stvara tehnonaučni oblik kapitalizma.⁵⁹

Ovaj segment tržišta, uključujući klinike i agencije za posredovanje u različitim zemljama, koristi tri komparativne prednosti. Prvo, koncentriraju se na kompanije i usluge za koje postoji velika potražnja zbog specifičnih društvenokulturnih normi kao što je određivanje spola u Južnoj i Istočnoj Aziji. Drugo, oni koji nude medicinske usluge u zemljama na Jugu i u Istočnoj Evropi, u globalnom natječaju nude jeftinije usluge od onih na Sjeveru (na primjer Mađarska, Češka Republika, Poljska i Ukrajina u poređenju sa Srednjom i Sjevernom Evro-

57 Haraway, Donna (1995): *Izum prirode. Primati, kiburzi i žene*, Frankfurt/New York

58 Feyerabend, Erika (2010): Donirano – trgovano – zamijenjeno. Intervju o globalizaciji pojedinačnih tržišta, u: *iz3w 321*; Bergmann, Sven (2014): Rute izbjegavanja u pogledu na reprodukciju. Biomedicinska mobilnost i prakse pojedinačnih donacija, Wiesbaden; Brand, Ulrich/Wissen, Markus (2011): Socijalno-ekološki krugovi i imperijalni način života, u: Demirović, Alex et al. (izd.). *Vielfachkrise im finanzdominierten Kapitalismus*, Hamburg, 78-93

59 Sunder, Rajan, Kaushik (2009): *Biokapitalizam, vrijednosti u postgenomskom dobu*. Frankfurt

pom). Treće, oni se koncentriraju na medicinske i reproduktivne usluge koje su u mnogim zemljama zabranjene, ali za koje na međunarodnoj razini postoji velika potražnja, kao što je npr. surogat majčinstvo u Rusiji, Ukrajini i Indiji.

Tako jedna australijska agencija za posredovanje ima mogućnost da dovede homoseksualne parove iz Izraela u kontakt sa pojedinačnim donatorima u Sjedinjenim Američkim Državama i sa surogat majkama u Indiji. Na sajmu surogat majčinstva *Families through Surrogacy*, održanom u martu 2015. godine u Londonu, predstavljene su brojne agencije s različitim ponudama. Za Indiju postoji čak i vodič kroz scenu surogat majčinstva.⁶⁰ Ova industrija, koja je sve više i više raznolika, koristi se socijalnom nepravdom, međunarodnom utakmicom i razlikama u pravnim sistemima. Neophodni preduvjet je dostava bioloških supstanci. Činilo se da je donedavno postojao etički konsenzus o tome da organi i biološki materijali kao što su matične ćelije ne smiju podleći logici tržišta i proizvoda. Zbog toga je bilo dozvoljeno da se matične ćelije i jajašca doniraju, ali nisu smjele imati cijenu niti su se smjele kupovati ni prodavati.

Pojmovi donacija i neplaćanje mistificiraju tržišnu realnost i pretpostavljaju da se ovdje radi o solidarnoj ekonomiji. U Holandiji je farmaceutska kompanija AKZO zamolila žene u prvim sedmicama trudnoće da doniraju svoj urin kako bi pomogle drugim ženama. Urin u prvim sedmicama trudnoće sadrži supstance koje se mogu koristiti za testove trudnoće i za razvoj hormona koji utječu na plodnost.⁶¹

Reproduktivne agencije nude klijentima pristup biološkim supstancama i organima, od jajašaca do maternice, te izbor u skladu sa kvalitativnim kriterijima na globalnom tržištu, na primjer jajašca žene s određenom bojom kože, kose, očiju i sa željenim kvocijentom inteligencije i razinom obrazovanja. Iako se pokušava održati narativ o donaciji i solidarnosti, plaćanje nadoknade za stimulaciji hormona ili hirurško odstranjivanje jajašaca pokazuje trend komercijalizacije i stratifikaciju reprodukcije. U Sjedinjenim Američkim Državama troškovi se kreću između 750 i 8.000 američkih dolara za "najbolji kvalitet" – kao što agencije za posredovanje vole reklamirati posao. Tokom ekonomske krize u Španiji mnoge studentice donirale su svoja jajašca i za to su dobivale više od 1.000 eura. U Indiji "diva donatorke" dobivaju vrhunsku cijenu od 850 američkih dolara.⁶²

Kada je u pitanju surogat majčinstvo, agencije i klinike nude komparativnu prednost Juga: u Indiji se cijene kreću između 25.000 i 50.000 američkih dolara, u usporedbi sa 80.000 do 100.000 američkih dolara u Sjedinjenim Američkim Državama. Mit o obostranoj koristi, koji je tipičan za globalizaciju, mistificira radni i uslužni ugovor između bogatih roditelja koji žele dijete i surogat majke. U

60 www.globaldoctoroptions.com/book/export/html/432

61 Gupta, Jyotsna Agnihotri/Richters, Annemiek (2008): Embodied Subjects and Fragmented Objects: Women's Bodies, Assisted Reproduction Technologies and the Right to Self-Determination, u *Biotechnical Inquiry* (2008) 5, 243

62 Schultz, Susanne/Braun, Kathrin (2010): Donatorke prodavačice jajašaca potrebnih za istraživanje kloniranja, u: *Berliner Debatte Initial* 21(4), 28-40

vodećim klinikama u Indiji surogat majke dobivaju od 6.000 do 7.500 američkih dolara. Međunarodna utakmica koja sve više raste i nedostatak zakonske regulative proizvode ogroman pritisak cijena. Kao i kod drugih nesigurnih poslova, žene su te koje pod neoliberalnim uvjetima snose puni rizik, što znači da nisu osigurane i da u slučaju pobačaja ili mrtvorodenog djeteta isplate nema. Arlie Hochschild surogat majčinstvo u Indiji naziva smještanjem rada "iza kulisa globalnog slobodnog tržišta", a Sharmila Rudrappa govori o "reproduktivnoj banci rada".⁶³

U Indiji sa 3.000 registriranih reproduktivnih klinika surogat majčinstvo dostiže godišnji promet od 450 miliona američkih dolara. Pola od 25.000 proizvedenih beba bilo je naručeno iz inostranstva. Indijska država podržava ovaj medicinski turizam smanjenim porezima i carinama, kao što je to slučaj kod drugih izvornih industrija koje su u ekspanziji.

Reproduktivni medicinski postupci podliježu tržišnom principu efikasnosti: kako bi se uvećale šanse da maternica surogat majke prihvati embrion, po pravilu se vrši implantacija pet embriona. Stoga su u ovim slučajevima trudnoće sa dvoj-kama ili čak trojkama uobičajena pojava. Ako roditelji koji su izvršili narudžbu žele samo jedno dijete, ostali embrioni se onda podvrgavaju pobačaju. Surogat majke žive u domu pored klinike, gdje su pod stalnim nadzorom i kontrolom, slično kao što je to slučaj kod radnika i radnica u Kini, koji žive u halama za prenočište smještenim pored fabrike. One podliježu takvoj disciplini da devet mjeseci treba da se brinu o proizvodnji jednog visokokvalitetnog proizvoda za nekog drugog a da ne razviju emotivnu vezu sa bebom.

Amrita Pande, koja je osam godina provodila etnografsko istraživanje u vezi sa surogat majkama u Indiji, ovo naziva *outsourcing*, a neoliberalnu transnacionalnu reorganizaciju reprodukcije naziva "neoeugenika".⁶⁴ Žene s Juga nude usluge za reprodukciju ljudima sa Sjevera i time omogućavaju transnacionalni reproduktivni biznis i mogućnost ogromne dobiti, dok se nejednakosti između žena i socijalna stratifikacija reprodukcije povećavaju. To omogućava da parovi iz globalne srednje klase ostvare svoja reproduktivna prava kao dio svog "imperijalnog" načina života, dok u isto vrijeme nastaje novi svjetski poredak reprodukcije.

63 Hochschild, Arlie (2012): *The Back Stage of Global Free Market Annies and Surrogates*, u: Soeffner, Hans-Georg (ur.): *Transnationale Vergesellschaftung*, Wiesbaden, 1125-1138; Rudrappa, Sharmila (2014): *India's Reproductive Assembly Line*, <http://contexts.org/articles/spring-2012/indias-reproductive-assembly-line>

64 Pande, Amrita (2014): *Wombs in Labour. Transnational Commercial Surrogacy in India*, New York, 104-128; Vora, Kalindi (2013): *Potential, Risk, and Return in Transnational Indian Gestational Surrogacy*, u: *Anthropology*, Vol 54/7, 97-106

5. Kako dalje?

Nada međunarodnog civilnog društva i socijalnih pokreta da će paradigma ljudskih prava djelovati univerzalno kao motor za pravdu u svim zemljama i kulturama itekako je poljuljana. Paradigma seksualnih i reproduktivnih prava, koju su artikulirali prvenstveno ženski pokreti, u potpunosti je pala pod pritisak tri osovine moći o kojima je bilo riječi, a koje su međusobno prepletene: društvenih normi, biopolitike i bioekonomije.

Seksualna i reproduktivna prava integrirana su u politike Ujedinjenih nacija, a posebno u zdravstvene agende. Kontracepcija i abortus, HIV/AIDS i sakaćenje ženskih spolnih organa ne mogu se kao zdravstveno pitanja gledati odvojeno od pitanja ljudskih prava, potreba i želja. Ono što se primijeti jeste da je jezik UN-ovih dokumenata o ovoj temi fokusiran prije na zdravlje nego na prava, na reproduktivno zdravlje i pravo a ne na seksualno zdravlje i pravo. Ovo je signal da se dešava sužavanje prvobitnog koncepta.

Agenda seksualnih prava izvan UN-ove arene snažno se artikulira i proširuje. Principi iz Yogyakarta, koje je 2006. godine formulirala grupa eksperata i eksperatica za ljudska prava, zahtijevaju sistematsku primjenu univerzalnih ljudskih prava u odnosu na seksualnu orijentaciju i rodni identitet.⁶⁵ Nedavni referendum za istospolni brak u 80% katoličkoj Irskoj, kao znak demokratskog izbora radi društvene promjene i stvaranja biomoći, predstavlja odluku koja ne odražava simboličku politiku.

Priznanje, zaštita i ostvarivanje seksualnih i reproduktivnih prava naišli su na mnoge prepreke i ogroman otpor na međunarodnoj, nacionalnoj i lokalnoj razini. Prava i zahtjevi postali su loptica koja se prebacuje između neoliberalnih tržišta sa jedne strane i političkih i vjerskih režima sa rastućim neokonzervativnim, autoritarnim i fundamentalističkim načinom vladanja s druge strane. Bez dvojbe, neki zakoni i političke mjere, iako izrazito nejednaki u primjeni, predstavljaju napredak – kao što su mjere i zakoni protiv silovanja u braku, sakaćenja ženskih spolnih organa i takozvanih ubistava zbog časti.

Ostvarivanje prava koja se odnose na seksualnost i reprodukciju spor je i linearan proces. To je proces oko kojeg se vode borbe, danas ništa manje nego prije dvadeset godina, možda čak i duže. Ovo je pogotovo pitanje moći, tj. isprepletenih društvenih, političkih i ekonomskih skupina moći.

65 Hirschfeld-Eddy-Stiftung (2008): *Yogyakarta principi. Principi primjene ljudskih prava u odnosu na seksualnu orijentaciju i rodni identitet*, Berlin
www.hirschfeld-eddy-stiftung.de/fileadmin/images/schriftenreihe/yogyakarta-principles_de.pdf

Komercijalna reproduktivna industrija u međuvremenu je, uz pomoć reproduktivnih tehnologija, zauzela vodeću ulogu u transnacionalnoj rekonfiguraciji reprodukcije. Politika, pak, zaostaje sa regulacijom ovog procesa. Spirala potražnje i ponude sve više širi biološke i etičke granice. U isto vrijeme, sve je prisutniji konzervativni otpor samoodređenju, rodnoj ravnopravnosti i raznolikosti. Feministički, queer i postkolonijalni diskursi i dalje se u svadi kad dođe do značenja i tumačenja autonomije i reproduktivne pravde. Je li sve što je za individualno zdravlje tehnički moguće istovremeno društveno ostvarljivo i smisleno? Koje institucije reguliraju tržište i onemogućuju tržišnu i robnu logiku koja određuje društvene odnose kao i odnos individue prema tijelu?

Iskustva iz protekle dvije decenije pokazuju da za probleme u kontekstu seksualnih i reproduktivnih prava nisu dovoljna ni tehnička ni tržišna rješenja, pa ni neoliberalna promjena poimanja samoodređenja. Potrebno je pojačati potragu za društvenim pregovaranjem i za novim društvenim ugovorima na svim političkim razinama, od budžeta i lokalnih zajednica do međunarodnih savjetovanja pri Ujedinjenim nacijama. Kao tema socijalne pravde, ova prava se ne mogu posmatrati odvojeno od socijalnih i ekonomskih prava te od rekonfiguracije muškosti i ženskosti. U 1990-im godinama konferencije UN-a kao što su Svjetska populacijska konferencija i Svjetska konferencija o pravima žena povodom rastućih globalnih problema, neoliberalnih politika i ekonomske globalizacije, formulirale su pravila globalne politike poretka i strukture, *Global Governance*, a koja je povodom normativne moći učinka trebala biti prevedena direktno u nacionalne politike. Nakon toga su, međutim, multilateralizam i pravila politike svjetskog poretka upali u krizu. U odnosu na seksualna i reproduktivna prava, a pogotovo povodom rasta autoritarnih i neokonzervativnih političkih režima i fundamentalističkih vjerskih snaga, postavlja se pitanje koju misao i koju funkciju *Global Governance* danas još može imati?

Povodom promijenjenih političkih, ekonomskih i diskurzivnih konteksta, neophodno je da se agenda seksualnih i reproduktivnih prava i principa ljudskih prava reflektira i aktuelizira na osnovu napretka i protuudaraca. Koja su to najurgentnija pitanja na različitim mjestima? Ko su najbitnije akteri i vodeće snage? Koje su najjače kontroverze koje se vide? Kako se pozicioniraju feministkinje, queer i LGBTI grupe i druge kritički orijentirane organizacije civilnog društva u novim scenarijima između globalnog i lokalnog, između zahtjeva univerzalnih ljudskih prava i ljudskih prava koja se odnose na rod, kao i kulturološkog relativizma i borbe protiv instrumentalizacije ženskih i ljudskih prava kroz tržište, neoliberalne politike, biomoć i neokonzervativne snage?

Centralno pitanje za sve kritički orijentirane snage građanskog društva jeste: da li su potencijali koji su kritički nastrojeni prema svemu što vlada, paradigme ljudskih prava, još uvijek toliko učinkoviti da bi se objelodanili i optužili odnosi moći, nasilja i represije? Kako se može koristiti paradigma ljudskih i ženskih prava u borbi protiv tendencija koje žensko tijelo, reproduktivne kapacitete i raznoliku seksualnost žene postavljaju kao igračku biopolitike i bioekonomije,

bilo kroz populacijsku kontrolu, socio-kulturološke borbe moći ili transnacionalne poslovne strategije? U eri organizacije nakon 2015. godine, koja će se baviti pravima žena, spolom i zdravljem, mora se preispitati da li se i kako se paradigma o seksualnim i reproduktivnim pravima može i dalje koristiti kao sredstvo transnacionalne emancipacijske borbe i solidarnosti.

Seksualna i reproduktivna prava

Esej Christe Wichterich

Ženska tijela su uvijek iznova centralni cilj konzervativne i fundamentalističke ideologije i prakse. Individulano pravo na samoodređenje je pored toga obilježeno i socijalnim i kulturalnim normama, zakonskim okvirima i više no ikada do sada određeno je i reproduktivnim tehnologijama i medicinskom ponudom.

Ovaj esej Christe Wichterich nudi informacije iz pozadine i analitičke pristupe iz međunarodne perspektive. Cilj ovog eseja je da potakne kritičke ali i kontraverzne debate i otvori neophodna pitanja kada je riječ o seksualnim i reproduktivnim pravima.

Heinrich-Böll-Stiftung

Die grüne politische Stiftung
Schumannstraße 8, 10117 Berlin
+49 30 285 34 0
info@boell.de
www.boell.de

Fondacija Heinrich Böll

Ured za Bosnu i Hercegovinu
Čekaluša 42, 71000 Sarajevo
+387 33 260 450
info@ba.boell.org
www.ba.boell.org

Gunda-Werner-Institut

Feminismus und
Geschlechterdemokratie in der
Heinrich-Böll-Stiftung
Schumannstraße 8, 10117 Berlin
+49 30 285 34 0
www.gunda-werner-institut.de